

ΑΝΩΤΑΤΗ ΣΧΟΛΗ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

ΣΕΙΡΑ ΟΜΙΛΙΩΝ ΕΙΣ ΠΟΛΕΙΣ ΤΗΣ ΒΟΡΕΙΟΥ ΕΛΛΑΔΟΣ

4

Η ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ

**ΟΜΙΛΑ ΓΕΝΟΜΕΝΗ
ΤΗΝ 15ΗΝ ΜΑΪΟΥ 1966
ΕΝ ΤΩΙ ΚΙΝΗΜΑΤΟΘΕΑΤΡΩ ΟΡΦΕΥΣ,,
ΔΡΑΜΑΣ**

ΥΠΟ

**ΙΩ. Ν. ΕΗΡΟΤΥΡΗ
ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑΣ**

**ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ
1966**

Κύριες καὶ κύριοι,*

Τὸ θέμα μας εἶναι ἀρχετὰ εὑρύ, τόσο, ποὺ θ' ἀπαιτοῦσε πολὺ χρόνο, ἀκ-
μῇ καὶ γιὰ ἐναὶ πρόχειρο κατατοπισμὸ ἐπάνω σὲ ἔνα φαινόμενο, ποὺ βρίσκεται
ἐν πορείᾳ περίπου ἐπὶ δύο αἰώνες. Οιστόσο θὰ προσπαθήσουμε, μέσα στὰ στενὰ
δρια μᾶς διαλέξεως, νὰ δώσουμε μερικὰ βασικὰ χαρακτηριστικὰ τῆς βιομη-
χανικῆς ἐπαναστάσεως. Πρῶτα θὰ δρίσουμε τί ἐννοοῦμε, δταν μιλοῦμε γιὰ βι-
ομηχανικὴ ἐπαναστάση καὶ θὰ ἔξηγήσουμε γιατὶ εἶναι ἀναγκαῖα ἡ γνωριμία
μας μ' αὐτὸ τὸ φαινόμενο, ποὺ προκάλεσε τεράστιες μεταβολές στὴ ζωὴ τῶν
ἀνθρώπων, στὴ διαμόρφωση τῶν νεώτερων κοινωνιῶν. Γιὰ νὰ ἐννοήσουμε
δμως σήμερα τὶς τεράστιες μεταβολές, τὶς διοίκες ἐπέφερε ἡ βιομηχανικὴ ἐπα-
ναστάση μὲ τὴν τεχνικὴ καὶ μηχανικὴ πρόοδο τῆς, θὰ κάνουμε μιὰ σύντομη
ἀναδρομὴ στὸ πῶς ζοῦσε ὁ κόσμος κατὰ τὴν προβιομηχανικὴ ἐποχὴ. "Τοτέρα
ἄπ' αὐτὲς τὶς ἔξηγήσεις θὰ σημειώσουμε τὶς διαστάσεις καὶ τὴν ἔκταση, κατὰ
περιορισμένο βέβαια τρόπο, τῶν ἀλλαγῶν καὶ τῶν μεταβολῶν, ποὺ ἔφερε ἡ
βιομηχανικὴ ἐπαναστάση.

* Η Ανωτάτη Σχολή Βιομηχανικῶν Σπουδῶν Θεσσαλονίκης ἀπὸ τὸ ἀκαδημαϊκὸ έτος 1963 - 1964 πραγματοποιεῖ μὲ ἐπιτυχίᾳ διαφοριστικές δμως διὰ τῶν καθηγητῶν τῆς σὲ
διάφορες πόλεις τῆς Βορείου Εὐλαόδος, ἐπόνω σὲ οἰκονομικο - κοινωνικὰ θέματα μὲ ἀπό-
τερο σκοπὸ νὰ συμβάλῃ, σὰν ἀνάτερο οἰκονομικὸ ίδρυμα, στὴν περιφερειακὴ οἰκονομικὴ
καὶ κοινωνικὴ ἀνάπτυξη τῆς χώρας μας.

Κατὰ τὸ διάστημα τῶν τριῶν ἔτων δόθηκαν δυὸ διαλέξεις στὴν "Αλεξανδρούπολη ἀπὸ
τὰς καθηγητὰς κ.κ. 'Αντώνιο Δαμασκηνόδη καὶ 'Ιω. Ν. Ξηροτύρη. Στὴν Καρδάτα ἀπὸ
τὰς καθηγητὰς κ.κ. Βασίλειο Βογιατζῆ καὶ 'Ορέστη Στεφανόπουλο. Στὶς Σέρρες ἀπὸ
τὰς καθηγητὴ κ. 'Ιω. Ν. Ξηροτύρη. Στὴν Καματερή ἀπὸ τὸν καθηγητὴ κ. 'Ηλίας Κυ-
ριακόπουλο. Στὰ Γρεβενὰ ἀπὸ τὸν καθηγητὴ κ. 'Αντώνιο Δαμασκηνόδη. Στὴ Δράμα
ἀπὸ τὸν καθηγητὴ κ. 'Ιω. Ν. Ξηροτύρη. Στὴν Ξάνθη καὶ Βέροια ἀπὸ τὰς θρηγητὰς
κ.κ. 'Ιω. Χαλέψα καὶ 'Αντώνιο 'Αδαμόπουλο ἀντιστοίχως.

"Η δημοσιεύμενη δμωὶς δόθηκε στὴν πόλη τῆς Δράμας στὶς 15 Μαΐου δ.δ. στὴν
αίθουσα τοῦ κινηματογράφου "Ορφεύς".

'Η Σχολὴ τὶς διαλέξεις τὶς δργανώνει μὲ τὴ βοήθεια τῶν κατὰ τόπους ἐμπορ-
κῶν καὶ βιομηχανικῶν ἐπιμελητηρίων, τὰ διοίκει ἀσμένως ἀποδέχονται καὶ βοηθοῦν. Γι'
αὐτὸ καὶ θὰ ἴθεται ἀπὸ τὴ θέση αὐτῆ νὰ εὐχαριστήσω θερμῶς τόσο τὸν πρόεδρο τοῦ
Πλιτορικοῦ καὶ Βιομηχανικοῦ 'Επιμελητηρίου Δράμας κ. Προκόπιο 'Ιωάννου, δοσ καὶ τὸν
πρόεδρο τοῦ Φιλοπροσθόου καὶ ἔκλεκτον συλλόγου "Γραμμάτων καὶ Τεχνῶν" Δράμας κ.
'Α. 'Αναπτασιάδη καὶ τὰ μέλη του συλλόγου του γιὰ τὴν εὐγενικὴ φροντίδα τους, τοὺς
κόπους που κατέβαλαν γιὰ τὴν ἀπατεγκά τῆς διαλέξεως, καθὼς καὶ γιὰ τὴν ἔξαιρετικὴ
φιλέξενη ὑπεδοχὴ ποὺ μοῦ ἔπειραζαν.

*Αρχικὰ τὸ κείμενο τῆς διαλέξεως συντάχθηκε έτοι, δπως καὶ δημοσιεύεται, ἀλλά

* Η Έννοιά της

Μὲ τὴν ἔννοιαν βιομηχανικήν ἐπανάστασην νοεῖται μιὰ νέα ἐποχή, ἡ ὅποια εἶναι κατὰ πολὺ διάφορη ἀπὸ τὰς προηγούμενες ἀπ' αὐτῇ. Νοεῖται μιὰ νέα περιόδος διαφορετική, κατὰ τὴν ὥποια διδλαξεῖ ἡ ἀνθρώπινη ζωὴ κατὰ ξαφνικό τρόπον καὶ ἔγινε τέλεια διαφορετική ἀπ' δ, τι ἥταν αὐτὴ καὶ πορευόταν ἐπὶ χιλιετηρίδες. Μὲ τὸν δρόμο βιομηχανικήν ἐπανάστασην ἔννοοῦμε τὸ μετασχηματισμὸν διμάδων καὶ κοινωνιῶν ἀγροτικῆς καὶ βιοτεχνικῆς παραγωγῆς μὲ μικρές τοπικές ἀγορές σὲ βιομηχανικές κοινωνίες, διόπου ἡ μαζικὴ παραγωγὴ συνυφανεῖται μὲ τὴ διαμόρφωση ἀγορῶν σὲ παγκόσμια κλίμακα.¹ Ὅταν μιλοῦμε γιὰ βιομηχανικήν ἐπανάστασην, ἔννοοῦμε πάλι τὴν ἐποχὴν ἑκείνην, κατὰ τὴν ὥποια δρογίσεις μιὰ δίνει προηγούμενον ἀλλαγῆ στὸν τρόπο τῆς παραγωγῆς, ἀλλαγῆ ποὺ δὲν πρέπει, βέβαια, νὰ τὴν ἀντικρύζουμε κατὰ μεμονωμένο τρόπο, παρὰ νὰ τὴν βλέπουμε, δύοις καὶ εἴναι στὴν πραγματικότητα, στενά δεμένη μὲ δόλιες ἀλλαγές. Όστερο, παρὰ τὴν συμβολὴν πολλῶν ἀλλων αἰτίων γιὰ τὴν ἀλλαγή, ἡ βιομηχανική ἀνάπτυξη, δηλ. ἡ ἀνάπτυξη τῆς τεχνικῆς καὶ ἡ χρησιμοποίησή τῆς στὸ πεδίο τῆς παραγωγῆς, μένει σὰν πυρήνας τῆς μεγάλης κοσμολειτορικῆς ἀλλαγῆς, πυρήνας, δ ὅποιος δρογίσει νὰ γεννιέται πρώτα στοὺς κόλπους τοῦ Εύρωπακοῦ πολιτισμοῦ καὶ νιστερα ἀπλώθηκε πρὸς δύος τὰς κατευθύνσεις τῆς κοινωνικῆς διαρθρώσεως τῆς δλῆς ἀνθρωπότητας.

* Η γνωριμία μας

Εἶναι ἀπαραίτητη ἡ γνωριμία μας μὲ τὶς ἀρχές τοῦ φαινομένου τῆς βιομηχανικῆς ἐπαναστάσεως, δηλ. μὲ τὴν νέα ἐποχή, ποὺ ἡ οὖσα τῆς δὲ βρίσκεται μόνο στὴν ἔξελισσόμενη τεχνικὴ καὶ στὴ δημιουργούμενη ἔξαιτίας τῆς νέας οἰκονομίας ἢ στὶς παρουσιαζόμενες ύλικες ἀλλαγές τῆς καθημερινῆς ζωῆς μας, παρὰ καὶ στὴν ἔντονη ἐσωτερικὴ ἐπίδραση, ποὺ εἶχε ἡ ἐποχὴ αὐτὴ ἐπόνω στὸν ἐσωτερικὸ κόσμο τῶν ἀνθρώπων.² Επίδραση μὲ πολύπλευρες ἀλλαγές καὶ διαμορφώσεις ἐσωτερικῆς ὑφῆς, ποὺ ἄγγιξαν τὸ ἐσώψυχο, ἡθικό, βουλητικό καὶ νοητικό πεδίο τῶν ἀνθρώπων τὶς πιὸ βαθιές ἐσωτερικές χορδές τοῦ θυμικοῦ του.³

Εἶναι ἀπαραίτητη, λοιπόν, ἡ γνωριμία μας μὲ τὶς βάσεις τῆς ἀλλαγῆς, γιατὶ ἐπάνω α' αὐτὲς στηρίζονται τὰ σημερινὰ οἰκονομικὰ - κοινωνικὰ προβλήματα, τὰ πολύμερα καὶ πολύπλευρα, ἀλλὰ καὶ τὰ πολύπλοκα κοινωνικὰ φαινόμενα, μέσα στὰ ὅπεια ζοῦμε καὶ τὰ ὅποια εἴναι ἀπόρροια, καθὼς καὶ ἡ ἐν γένει συμπεριφορὰ τῶν σημερινῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν κατευθύνσεων κοινωνικῶν

γιατὶ νὰ μὴν κρατήσῃ πάρα διπὸ μιὰ δύρα ἡ διάλεξη, διαγράφοντας νὰ κάνει μερικές περικοπές, ποὺ δὲ ζητούνται καὶ τόσο τὸ είναι.

1. Λεξικὸ Κοινωνικῶν Ἐπιστημῶν τ. 3ος σ. 1800.

2. Hans Freyer, Theorie des gegenwärtigen Zeitalters, Stuttgart 1958 σ. 11.

συγχρότων, τῆς βιομηχανικῆς ἐπαναστάσεως, ή ὅποια πήρε τὸ δρόμο τῆς πρὸς ἔξι περίπου γενεῶν, πρὸ 180 περίπου χρόνων, καὶ ποὺ τὸ τέρμα τῆς εἶναι δὴ τὸν ἀγνωστό.

“Οποιος θέλει νὰ ἔννοήσῃ στὸ βάθος τὸ σῆμερα, τὴ σημερινὴ ὑπόστασή του, δὲν μπορεῖ νὰ παραβλέπῃ ἢ νὰ μὴ λαβάσῃν ὑπόψη του τὴ χθεσινὴ διπαρέξη του. Τίποτε δὲ γίνεται ἀπὸ τὴ μᾶλιθρα ὁσὶ τὴν ἄλλη, κυρίως, διαν πρόκειται γιὰ βαθύτερης ἀλλαγὴς κοινωνικῆς δομῆς, διὰς εἶναι αὐτὲς ποὺ προκάλεσες ἡ βιομηχανικὴ ἐπανάσταση. Καὶ ἀκόμη ἔχομε μεγαλύτερη ἀνάγκη κι ἀπὸ κάτι ἄλλο, ἀπὸ τὴ γνωριμία μας μὲ τὸ ξεκάημα, τὴν πορεία, τὴν πρόδοσο καὶ τὶς ἀλλαγές, ποὺ ἔφερε ἡ βιομηχανικὴ ἐπανάσταση στὸν κόσμο. Ἔχομε ἀνάγκη, γιὰ νὰ ἔννοήσουμε τὴ νέα ἐποχὴ ποὺ ἤρθε μὲ τὴν ἀλλαγὴ τῆς παραγωγῆς, ἔξαντας τῆς μηχανῆς καὶ τῆς τεχνικῆς, νὰ γνωρίσουμε τὴ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου στὴν πραγματική, στὴν προβιομηχανικὴ ἐποχή, δηλαδὴ τὸ πῶς ζούσε ὁς τότε ὁ κόσμος.

Πῶς ζούσε ὁ κόσμος

“Η ιστορία τοῦ πολιτισμοῦ τῆς ἀνθρωπότητας μᾶς παρουσιάζει δύο ἀποφασιστικὰ γιὰ τὴ ζωὴ τῶν ἀνθρώπων κεφάλαια: Τὴ μετάβαση τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὴ συλλεκτική, νομαδική, οἰκονομικο - κοινωνικὴ κατάσταση στὴ μόνιμη ἀγκατάστασή του καὶ τὴ μετάβασή του, διστερα ἀπὸ χαλιεπηρίδες, στὴ βιομηχανικὴ ἐποχή.

“Η μετάβαση τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὴ συλλεκτικὴ νομαδικὴ κατάσταση στὴ μόνιμη ἀγκατάστασή του πέρασε ἀπὸ πολλὰ στάδια. Εκλιησε ἀπὸ τὸ νὰ συλλέγῃ ἀπλῶς ἀπὸ τὴ φύση τὰ ἐφόδια γιὰ τὴ ζωὴ του, αὐτὰ τὰ δυοῖς τοῦ παρεῖχε ἀποτελεία πρὸς ἀμεση χρήση. Ἡ ἀπασχόλησή του συνέπειτο στὸ νὰ μαζεύῃ καρπούς, δηλ. νὰ ζῇ ἀποκλειστικὰ ἀπὸ τὴ γενναιοδωρία τῆς φύσεως. Σκάλιζε τὸ θεατρό, γιὰ νὰ βρῇ ρίζες, κυνηγοῦσε ἢ φέρεις.

“Επειτα προχώρησε πρὸς ἔνα δεύτερο στάδιο, στὴ νομαδική, ποιμενικὴ οἰκονομία. Μιὰ μορφὴ ζωῆς πιὸ προχωρημένης, διποὺ ἀρχίζει νὰ ἔξημερώνη τὰ ζῶα καὶ νὰ καλλιεργῇ κατὰ κάποιο τρόπο φυτά, διστερα νὰ μὴν ἔξαρταται ἀποκλειστικὰ ἀπὸ τὴ γενναιοδωρία τῆς φύσεως, παρὰ νὰ προσπαθῇ νὰ συμβάλῃ καὶ εὐτός στὸ νὰ παράγῃ μέρος τῆς τροφῆς του.

“Ἐνα ἄλλο, τρίτο στάδιο καὶ μορφὴ ζωῆς, εἶναι ἡ μόνιμη, διποὺ εἴταιε, γεωργικὴ ἀγκατάσταση τοῦ ἀνθρώπου, διστερα νὰ κατοικῇ πιὸ σὲ σχετικὰ μόνιμους τόπους. Ἐξασφαλίζει δηλ. τέτοια μονιμότητα, ποὺ τοῦ ἐπιτρέπει τὴν κατασκευὴ πιὸ καλῶν καὶ στερεῶν κατοικιῶν, τὴ χρήση περισσότερων καὶ καλύτερων ἔργων.

“Οι ἔνα σημεῖο μπορεῖ νὰ γένη παραλληλισμὸς μεταξὺ τοῦ ἀνθρώπου τῆς πρώιμης ἐποχῆς τοῦ πολιτισμοῦ, κατὰ τὴ μετάβασή του ἀπὸ τὴ νομαδικὴ ζωὴ στὴν ἐποχὴ τῆς μόνιμης κατοικίας του, καὶ τοῦ ἀνθρώπου τῆς βιομηχανικῆς

έπαναστάσεως, τὸν ἀρχῶν δηλαδὴ τῆς ἀναπτύξεως τοῦ τεχνικοῦ πολιτισμοῦ. Ποτέσσοι υπάρχουν, παρὰ τὶς δμοιότητες, καὶ βασικὲς διαφορὲς καὶ ἀντιθέσεις. Οἱ δμοιότητες εἶναι τοῦτες: "Οπως ὁ σύγχρονας ἀνθρωπος ἔφτιαξε τὴν ἀτμομηχανή, γιὰ νὰ τὸν διπηρετήσῃ, ἐτοι καὶ ὁ πρωτόγονος τιθάσευσε τὰ ἄγρια ζῶα, τὸ ἄλογο, τὸ βόδι, τὸ πρόβατο, γιὰ νὰ τὸν διπηρετήσουν στὴ ζωὴ."³

"Απὸ τὴ μόνιμη γεωργικὴ ἐγκατάσταση, οἰκονομία καὶ κοινωνία τοῦ ἀνθρώπου προῆλθε μιὰ τέταρτη ἀκόμη μορφὴ οἰκονομίας καὶ κοινωνίας, ἡ ἀστικὴ οἰκονομία, δηλ. οἱ ἔξειδικευμένες πιὰ στὶς πόλεις ἐμπορικὲς ἀσχολίες. Αὐτές, ποὺ ἀποτελοῦν ἔνα σημαντικὸ χαρακτηριστικὸ τῆς οἰκονομικοκοινωνικῆς ζωῆς τῆς προβιομηχανικῆς ἐπαναστάσεως ἐτοι, ὥστε πολλοὶ ἀνθρωποι, μιὰ μεγάλη πιὰ τάρα ταξῆ ἀνθρώπων, νὰ ἔχῃ σὸν ἀποκλειστικὸ ἔργο τὴν ἀνταλλαγὴ οἰκονομικῶν ἀγαθῶν.⁴ Τώρα, μὲ τὴν πάροδο σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο τῶν οἰκονομικο - κοινωνικῶν μορφῶν δργανώσεως, ή ἔξαρτηση τοῦ ἐνδέ τόπου ἀπὸ τὸν θόλον, εἶναι ἐμφανῆς καὶ ἀναπόφευκτη τὸσο γιὰ τὴν ἀγορά, δσο κὲ γιὰ τὴν πώληση τῶν προϊόντων. Στὸ στάδιο αὐτῆς τῆς μορφῆς τοῦ πολιτισμοῦ τὸ χρῆμα ἀποβαίνει σημαντικὸ μέσον ἀνταλλαγῆς καὶ ἀποτελεῖ τὴ βάση νέου είδους οἰκονομικῶν καὶ κοινωνικῶν σχέσεων.⁵

"Η οἰκονομικὴ βάση τῶν κοινωνιῶν ἀπὸ τὴ νεολιθικὴ ἐποχὴ ὧς τὴν ἐποχὴ τῆς βιομηχανικῆς ἐπαναστάσεως, δηλ. ὧς τὸ τέλος τοῦ 18ου αἰώνα, ἥταν ἡ γεωργικὴ. Τὰ ζῶα ὑπηρετοῦσαν τὸν ἀνθρώπο καὶ αὐτὸς τὰ διηρετοῦσε πρὸς τὸ συμφέρον του. "Ἀνθρωπος καὶ ζῶα ζοῦσαν μέσα στὸν ίδιο ρυθμὸ τῆς φύσεως. "Ἀνθρωποι καὶ ζῶα, φυτά, ἀτμόσφαιρα καὶ λοιπά, ἀνῆκαν σὲ ἕνα μεγάλο κύκλο τῆς φύσεως, δ ὅποιος δια τὰ ἔκλεινε μέσα του κατὰ δμοιο τρόπο. "Ο ἀνθρώπος, λοιπόν, ζοῦσε μὲ τὰ ζῶα, τὰ φυτά κατὰ ἀπὸ τὴν προστασία ἡ τὴ φροντίδα ἡ τὴ δργὴ τῶν θεῶν, δηλ. μέσα σὲ ἕνα κόσμο, ποὺ ἀποτελοῦσε μιὰ διδητήτα, κάτι τὸ ἐνιαίο.⁶

"Όλα διας αὐτὰ γιὰ τὸ νέο ἀνθρώπο, καὶ κυρίως γιὰ τὸν ἀνθρώπο τῆς ἐποχῆς ποὺ ἀρχίζουν οἱ φυσικὲς ἐπιστῆμες καὶ ἡ νέα τεχνική, δὲν εἶναι παραδεκτά. "Ο νέος ἀνθρώπος ποὺ ἔφτιαξε τὴ μηχανή, δὲν μπορεῖ νὰ προσωποποιε-

3. Martin Keilhacker, Pädagogische Orientierung im Zeitalter der Technik 3. Aufl. 1964 σ. 17 πρβ. καὶ 'Ιω. Ν. Ξηροτύρη, 'Επίκαιρα κοινωνικὰ προβλήματα, Θεσσαλονίκη 1965 σ. 68.

4. Ποτέσσοι τὸ περισσότερο μέρος τῆς γεωργικῆς περιαγωγῆς διεξάγεται μὲ τὴ μορφὴ τῆς ιδιοοικονομίας. Οἱ γεωργοὶ καταναλίσκουν πολὺ περισσότερα ἀπὸ τὸ 50 %, τῶν προϊόντων ποὺ παράγουν. Οἱ πόλεις ἔχουν γεωργικὸ χαρακτήρα, παράγουν γεωργικὰ προϊόντα. Κατὰ τὸ 17ο αἰώνα τὸ 1/4, διὸ τὰ καταναλίσκομενα στὸ Παρίσιο προϊόντα παρήγετο μέσα στὴν Πόλη τῶν Παρισίων.

5. Arthur Repke 'Η ζωὴ τὶς τὸν Κοινωνικὸν Κόσμον 1960 σ. 277 κ.λ.— A. Gehlen Die Seele im technischen Zeitalter 1957 σ. 71 κ.λ.

6. M. Keilhacker Ινθ. δικ. σ. 18. πρβ. κ. 'Ιω. Ν. Ξηροτύρη Βιομηχανικὴ Κοινωνιολογία σ. 30 (πολυγραφημένες παραδόσεις) Θεσσαλονίκη, 1963.

ητοι τῇ φύσῃ ἔται, δηπως τὴν προσωποποιοῦσε ὁ παλιὸς, οὗτος νὰ τῇ θεοποιήσῃ, δηπως θεοποιοῦσε ὁ παλιὸς τὸ φυσικὸν νόμο.

Μεγάλος ἀριθμὸς ἀνθρώπων ὃς τὶς ἀρχὲς τῆς ἐκβιομηχανῆσεως ζῶσε μέσα στὴ στονή καὶ παραδομένη τάξη. Τὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ 800) τῶν ἀνθρώπων ζῶσαν στὴν Βαταίμρο, δηπου ἔμμεσα ἢ ἀμεσα τροφοδοτοῦνταν ἀπ' αὐτήν. Ὁ ἄγροτικὸς πολιτισμὸς εἶχε βάνει ἐπάνω στὸν ἀνθρωπὸν ἐπὶ δύο καὶ πλέον χλωρίδες χρόνια τῇ σφραγίδα του. "Ολη ἡ ὀργάνωση τῶν κοινωνιῶν τῆς ἀνθρωπότητας θέρευε τὴ σφραγίδα τοῦ ἀγροτικοῦ πολιτισμοῦ. Οἱ πιὸ εὐγενικὲς πολιτισμικὲς ἀπασχολήσεις τοῦ ἀνθρώπου ἦταν ἐνέργειες ποὺ συνίσταντο στὴ φροντίδα καὶ περιποίηση τῶν ζώων, τῶν φυτῶν καὶ γενικὰ στὴν καλλιέργεια τῆς γῆς.

"Ο ἀνθρωπὸς τότε ζῶσε κάτω ἀπὸ τὴν πίστην τῶν δυνάμεων τῆς φύσεως. Αὐτὲς τοῦ ἐπέβαλλον τοὺς νόμους τους καὶ τὶς θελήσεις τους, χωρὶς νὰ μπορῇ νὰ τὶς τίθεσεν. Ἀντίκρυζε μὲ φόβο αὐτὲς τὶς δυνάμεις, στὶς διοῖες ἀπέδιδε ὑπεράνθρωπες ιδιότητες.

"Ἐτοι κατὰ ἀπλὸ καὶ στενὸ τρόπο περνοῦσε καὶ τὴν κοινωνικὴν ζωὴν του. Χωρίκαλ καὶ χειροτέχνες δὲν ἀσκοῦσαν τὸ ἐπάγγελμά τους σὲ χωριστὸ χῶρο, παρὰ στὸ σπίτι τους, μαζὶ μὲ τὴν οἰκογένειά τους. Αὐτὴ ἦταν τὸ κέντρο τῶν οἰκονομικῶν δραστηριοτήτων. Στὴν Εύρωπη ἀπὸ χιλιετηρίδες ἡ οἰκογένεια ἦταν δχι μόνο τὸ βιολογικὸ καὶ τὸ φυχοπνευματικὸ, ἀλλὰ καὶ τὸ οἰκονομικὸ κέντρο. Ἡ οἰκογένεια, μὲ τὸ νόημα τῆς μεγάλης οἰκογένειας, τῆς πατριαρχικῆς, αὐτῆς ποὺ περιλάμβανε πολλὰ πρόσωπα, παιδιά καὶ ἔγγονα, ἀνύπαντρα καὶ παντρεμένα παιδιά, μὲ γέρους γονεῖς, ὑπηρέτες, καλφάδες, μαθητάδες τῆς τέχνης." Ἡταν ὁ πυρήνας, γύρω ἀπὸ τὸν ὅποιο διαδραματίζονταν τὰ πάσις φύσεως οἰκονομικο - κοινωνικὰ γεγονότα.

Οι δρόκες ἐργασίας ἔφταναν ὃς τὶς δεκατέσσερεis τὸ καλοκαίρι κατὰ τρόπο αὐτονόητο. Ὡστόσο ὑπῆρχε καὶ χρόνος γιὰ ἀνάπτυξη, γιατί, πέρα ἀπὸ τὶς Κυριακὲς ἀργίες, εἶχαν καὶ τὶς πολλὲς γιορτές. Ὅπηρχε χρόνος γιὰ καλλιέργειας ἥθων καὶ ἔθιμων καὶ γιὰ φυχαγωγία. Ἡ ζωὴ, βέβαια, μὲ τὶς σημερινὲς ἀντιλήψεις, ἦταν φτωχὴ, τὸ φαγητὸ λιτό, ἐλλιπὲς σὲ λευκώματα καὶ ἡ πείνα σὲ χρονικὲς ἀφορίας δχι κάτι τὸ σπάνιο, δηπως καὶ οἱ ἀρρώστιες, οἱ ἐπιδημίες, ποὺ ξεκλήριζαν συνήθως δχι μονάχα δλόκηρες οἰκογένειες, παρὰ καὶ ὄλοκληρες περιοχές.

"Ο δρόμος πρὸς τὴ μόρφωση ἦταν ἀρκετὰ δύσκολος καὶ περνοῦσε ἀπὸ τὴν ἀκαλησία. Αὐτὴ χρατοῦσε τὴ μόρφωση σὲ μονοπάλιο. Τὰ ἥθη, τὰ ἔθιμα, οἱ συνήθειες, ἡ παράδοση δὲν ἀλλαζαν εύκολα. Κρατιοῦνταν τὰ ίδια, ἀνάλλαγτα καὶ ἀπαράλλαγτα, αἰῶνες, χιλιετηρίδες.

2. Ἡ σύζητη τοῦ ἀργάτη πρὸς τὸν ἀργαδότη ἦταν σύζητη οἰστρη, θήρ. Ὁ ἀργάτης παπούαλος μέλος τῆς οἰωνογένεως.

Γιὰ ταξίδια καὶ γιὰ τὴν εἰδησεογραφία ἐπὶ χώλιετηρίδες ὁ ἀνθρωπὸς χρητιμοποιοῦσε τὴν ταχύτητα τῶν ἀλόγων καὶ τῶν ιστιοφόρων. Ὁ πολὺς κόσμος ζοῦσε μέσα σὲ στενὸ κοινωνικὸ οὐκλο, ἀκύμαντο, ἀτάραχτο καὶ μόνο μεμονωμένα ἀτομα ἀποδύονταν σὲ μαχρινὰ ταξίδια, ἀτομα τολμηρά, φύσεις τυχοδιωκτικὲς καὶ ἀποφασισμένες γιὰ δλα. "Ἐνα ταξίδι ἐπάνω στὸν ωκεανὸ σήμαινε κατὰ μέγιστο ποσοστὸ ἀποχαιρετισμὸ τῆς ζωῆς.⁸

Τὸ βιβλίο, καὶ ὑστερὰ ἀπὸ τὴν ἀνακάλυψη τῆς τυπογραφίας, δὲν ἦταν γιὰ τὸν καθένα, παρὰ γιὰ τοὺς λίγους, γιατὶ ἦταν ἀκριβὸ καὶ κάπως σπάνιο εἶδος. Ὡστόσο ἡ ἀνακάλυψη τῆς τυπογραφίας ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τοῦ 16ου αἰώνα ἔφερε, μπορεῖ νὰ πῇ κανένας, μιὰ πνευματικὴ κίνηση, ποὺ γιὰ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη μπορεῖ νὰ χαρακτηρισθῇ σὰ μιὰ σπουδαῖα προετοιμασία γιὰ τὴ βιομηχανικὴ ἐπανάσταση, γιατὶ τὸ βιβλίο ἔγινε τῷρα φορέας τῶν ἴδεων, ἔνα ἀπὸ τὰ πιὸ σημαντικὰ πνευματικὰ μέσα ἐπικοινωνίας ἐκείνης τῆς ἐποχῆς. Εἶναι τὸ εἶδος ἐκεῖνο, ἀπὸ τὸ ὅποιο γιὰ πρώτη φορά, ἦταν δυνατὸ νὰ ἔχουμε κατὰ κάποιο τρόπο μαζικὴ παραγωγή. Ἐπίσης ἡ ἀνακάλυψη κατὰ τὸ τέλος τῆς ἱπποτικῆς ἐποχῆς καὶ παραγωγῆ τῆς πυρβετίδας, μιὰς δύναμης, ποὺ δὲν εἶναι τοπικά, χρονικά ἐξαρτημένη, δπως ἦταν ἡ ἐνέργεια τοῦ νεροῦ καὶ τοῦ ἀέρα, ποὺ τὴ χρησιμοποιοῦσαν σὰν αὐτόματη ἐνέργεια (ἀνεμόμυλος, νερόμυλος κ.λ.π.). Ἡ ἀνακάλυψη τέλος τοῦ ὡρολογίου τοὺς φαινόταν σὰ νὰ πετύχαινε τὸ ίδανικὸ τῆς αὐτοκινησίας. Ὡστόσο ἦταν κι αὐτὸ ἔνα ξεκίνημα γιὰ τὶς μετέπειτα προόδους ἀκρίβειας στὸ μηχανικὸ πεδίο τοῦ αὐτοματισμοῦ.

**Η δομὴ τῆς κοινωνίας κατὰ τὸ μεσαίωνα*

"Οσον ἀφορᾶ στὴ δομὴ τῆς προτεχνικῆς κοινωνίας, κυρίως τῆς κοινωνίας τοῦ μεσαίωνα, αὐτὴ εἶναι διηρημένη κατὰ σαφῆ τρόπο σὲ τάξεις.⁹ Κάθε τάξη πορεύεται τὸ δικό της δρόμο ζωῆς καὶ ἡ ταξικὴ συνείδηση παλλέει ἔναν σπουδαῖο ρόλο. Τὸ ντύσιμο κάνει γνωστὴ τὴν τάξη, στὴν ὅποια ἀνήκει ὁ καθένας, δπως ἡ συμπεριφορὰ καὶ ἡ ἐν γένει στάση του. Ὁ καθένας ἀνήκει στὴν τάξη, μέσα στὴν ὅποια γεννήθηκε, καταφάσκει στὸ ταξικὸ πεπρωμένο του, γιατὶ θεωρεῖ, πὼς αὐτὸ εἶναι δεδομένο ἀπὸ τὴν ἀνώτερη δύναμη. Γι' αὐτὸ καὶ δὲ βρέσκει τὴ σὲ τάξεις διηρημένη κοινωνία του καὶ τὴν κληρονομικὴ ταξικὴ κατάστασή του σὰν δική καὶ ἀνελεύθερη, ἀφοῦ ἦταν ἐγκεκριμένη καὶ εύνοούμενη τῆς ἐκαλησίας του.

Γενικὰ κυριαρχεῖ μέσα στὴ μεσαίωνικὴ ἐποχὴ ἔνα πατριαρχικὸ κλίμα καὶ

8. K. Bräts, Sozialkunde heute bd. 3. 1965 σ. 62. κ.ἄ. Max Piesch Die Industrielle Revolution 1961 σ. 19 κ.ἄ.

9. Τάξη, δταν λέμε, ἐνοοῦμε κατὰ τὴν προβιομηχανικὴ ἐποχή, δηλαδὴ κατὰ τὸ μεσαίωνα, μιὰ κοινωνικὴ διμάτα, ἡ ὅποια έχει μιὰ δρισμένη θέση μέσα στὸ περίγραμμα τῆς κοινωνίας, θέση καὶ τρόπο ζωῆς ποὺ διαγνωρίζεται ἀπὸ τὶς διάλεις διμάτες.

μιὰ ταξικὴ πειθαρχία πάντοι, σὲ δὲς τὶς κοινωνικὲς ἐκφάνσεις. 'Ο καθένας εἶναι στενὸς δεμένος μὲ τὴν τάξην του καὶ τὶς υποχρεώσεις ποὺ αὐτὴ τοῦ ἐπιβάλλει. Τὰ ἔσοδα καὶ τὰ ἔξοδα κανονίζονται ἀνάλογα μὲ τὴν τάξην, στὴν δικοῖαν ἄνηκτην, ἀνάλογα μὲ τὶς ἀπαιτήσεις της, οἱ δικοῖες, φυσικά, εἶναι διάφορες, δὲλες στοὺς εὐγενεῖς καὶ δὲλες στὸν αὐλῆρα, στοὺς πατρικοὺς καὶ στοὺς χωρικούς.

'Η ἀγροτικὴ οἰκονομία

'Η οἰκονομία τῆς προβιομηχανικῆς μεσαίωνικῆς ἐποχῆς εἶναι οἰκονομία καλύψεως τῶν ἀναγκῶν, χωρὶς νὰ εἶναι στραμμένη κατὰ πρῶτο καὶ κύριο λόγο πρὸς τὸ δυστὸν τὸ δυνατόν μεγαλύτερο κέρδος ἢ πρὸς τὴν μὲ κάθε μέσον ἀπόκτησην χρήματος καὶ αδέσηση τῶν κεφαλαίων. Εἶναι ἀγροτικὴ οἰκονομία, δεδομένου, πὼς στὶς ἀρχὲς τοῦ μεσαίωνα οἱ χωρικοὶ κατακούσαν ἐντὸς τῶν τειχῶν τῆς πόλεως, ἀλλὰ κι ἀργότερα ἀκόμη κατὰ τὸν 17ο αἰώνα. 'Η διαιθρος χώρα ήταν ἀραιὰ κατοικημένη, λίγα χωριά καὶ ἀγρεπαύλεις. 'Η ἀρχὴ τῆς ἀνάγκης, δπως εἴπαμε, διεἴπε τὴν διλη οἰκονομία. 'Η ιδιοκτησία τῶν μεγάλων ιδιοκτητῶν, οἱ δικοῖοι ήταν ἢ εὐγενεῖς ἢ τιμαριοῦχοι ἢ ἀνάτατοι κληρικοὶ ἢ μονες καὶ κληρικοὶ εἶχε δμοιόμορφο χαρακτήρα σὲ διλη τὴν Εὐρώπην. Διεπόταν ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς ἀνάγκης, δηλ. περιορίζόταν στὴν ἔξυπηρέτηση τῶν ἀναγκῶν καὶ ἡ οἰκονομία τους ήταν κι αὐτὴ ἵνα εἶδος ἀπλῶς εὐρύτερης ιδιοοικονομίας.

'Η χειροτεχνικὴ οἰκονομία

Κοντὰ στὴν ἀγροτικὴ οἰκονομία στέκεται ἡ χειροτεχνικὴ οἰκονομία. Αὐτὴ εἶναι ἡ πιὸ σπουδαῖα μορφὴ παραγωγῆς τοῦ μεσαίωνα, τῆς προβιομηχανικῆς ἐποχῆς. 'Η χειροτεχνικὴ οἰκονομικὴ δργάνωση εἶναι συναλλακτικὴ οἰκονομία, ποὺ ἀποτελεῖται κυρίως ἀπὸ οἰκονομικὰ ἀνεξάρτητους τεχνικοὺς ἐργάτες, οἱ διποῖοι διέπονται ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς ἔξασφαλίσεως τῆς συντηρήσεώς τους, ἐνεργοῦσαν κατὰ παραδοσιακὸ τρόπο καὶ δροῦσαν μέσα στὰ πλαίσια τῆς γενικότερης ὁργανώσεως. Μὲ τὴ λέξη χειροτέχνης ἔννοούμε ἔχεινον, διποῖος συγκεντρώνει διλες τὶς περιστωπικές καὶ οἰκονομικές προϋποθέσεις γιὰ τὴ διεξαγωγὴ δριτιμένου ἐπαγγέλματος, ποὺ ἔχει σχέση μὲ τὴν παραγωγὴ καὶ πώληση ἀγαθῶν, ήτοι τεχνικὲς γνῶσεις, ίκανότητα μεταδόσεως αὐτῶν τῶν γνῶσεων, δργανωτικὴ καὶ ἐμπορικὴ ίκανότητα. 'Η οἰκονομικὴ χειροτεχνικὴ δργάνωση εἶναι τέτοια, ὥστε διάθετη δισκ εἶναι ἀπαραίτητα γιὰ τὴν ἐπιτυχῆ διεξαγωγὴ τοῦ ἐπαγγέλματος του.

Οἱ χειροτέχνες συγκροτοῦσαν κατὰ ἐπαγγέλματα τὶς συντεχνίες τους, οἱ δικοῖες, μεταξὺ τῶν ἄλλων, καθόριζαν τὸ βαθμὸ τοῦ ὀνταγωνισμοῦ μεταξὺ τῶν ἐπαγγέλματιῶν, τὴν κατανομὴ τῶν πρώτων ὄλῶν, τὴν ποσοτικὴ παραγωγὴ καὶ τὴν προσφορά. 'Η συντεχνικὴ χειροτεχνικὴ δργάνωση ἐπεδίωκε δύο πράγ-

μαται: τὴν προστασία τῶν κατακαλωτῶν ἀπὸ κάθε εἰδος ἐκμεταλλεύσεως ἀπὸ μέρους τῶν παραγωγῶν καὶ τὴν ἔξασφάλιση στοὺς χειροτέχνες ἀξιόπρεπης, ἀνάλογα μὲ τὴ θέση τοῦ καθενός, διαβιώσεως.¹⁰ Η δλη οἰκονομία κατὰ τὸ μεσαίωνα καὶ ἀργότερα ἀκόμη ἔξαρτᾶται πολὺ ἀπὸ τοὺς κανονισμοὺς τῶν συντεχνιῶν καὶ τὶς ἡθικὲς ἀρχὲς τῶν ἐνώσεων αὐτῶν (τῶν συναφιῶν). Πάντως ἡ προτεχνικὴ βιομηχανία εἶναι μιὰ μορφὴ οἰκονομίας, ἡ ὥποια ἀποβλέπει στὴν κάλυψη ἀπλῶς τῶν ἀναγκῶν καὶ ποτὲ κατὰ πρῶτο λόγο στὸ κέρδος καὶ στὴ δημιουργία κεφαλαίων. Διέπεται ἀπὸ τὴν τιμούτητα τῆς ἔργασίας καὶ τὴ δικαιοσύνη σὲ δ.τι ἀφορᾶ στὴν ποιότητα καὶ στὶς τιμὲς τῶν εἰδῶν. Τὸ εἶδος αὐτὸ τῆς οἰκονομίας ἔχει καὶ τὴ δική του ἡθική, στὶς γραμμές τὶς ὅποιες πορεύεται. Διέπεται ἀπὸ ἡθικὲς ἀρχὲς καὶ κανόνες ποὺ τηροῦνται μὲ αὐστηρὴ πειθαρχία.

Πρώιμος κεφαλαιοκρατισμός.

Μὲ τὴν πάροδο τοῦ χρόνου, δηλ. ὅσο καὶ προχωροῦμε πρὸς τοὺς νεώτερους χρόνους, ἀρχίζει νὰ ἀναφένεται κοντὰ στὴ χειροτεχνική - ταξικὴ δομὴ τῶν μεσαιωνικῶν πόλεων, κυρίως στὶς πιὸ μεγάλες ἀπ' αὐτές, μιὰ νέα κίνηση οἰκονομικῆς μορφῆς, μιὰ ἐπαναστατική, μπορεῖ νὰ πῇ κανένας, τάση γιὰ τὴν ἐποχὴ ἔκεινη, μιὰ κλίση γιὰ ἀπόκτηση χρήματος, μιὰ τάση γιὰ αὔξηση τῆς παραγωγῆς, μιὰ κίνηση ποὺ ἀποσκοποῦσε στὸ κέρδος, στὴν ἀπόκτηση κεφαλαίου. Αὐτὸ τὸ πνεῦμα, ποὺ γιὰ τὴν ἀπόκτηση κεφαλαίων έτεινε στὴν ἀνάπτυξη καὶ στὴν εύρυνση τῶν χώρων παραγωγῆς καὶ στὴν δρθολογικὴ δργάνωσή της, τὸ συναντοῦμε, βέβαια, κάπου κάπου καὶ στὸ τέλος τοῦ μεσαίωνα. Κυρίως ἀναφένεται γύρω στὰ 1300 σὲ μερικὲς Γαλλικές, Φλαμανδικές, Βορειοϊταλικές καὶ Τσοκανικές πόλεις. Όστροσ αὐτὴ ἡ τάση δὲν ἐπικράτησε, γιατὶ ἔλειπε ἡ ἀνάλογη κατὰ τὴν ἐποχὴ ἔκεινη πνευματικὴ δομή. Ἐπειτα συνάντησε τὴν ἀντίδραση τῶν συντεχνιῶν, ἡ ὥποια μὲ τὸ συνεταιριστικὸ πνεῦμα ποὺ τότε ἐπικρατοῦσε, παραμέρισε τὴ φιλελεύθερη αὐτὴ κίνηση κεφαλαιοκρατικῆς ὄφης.

"Οταν λέμε κεφαλαιοκρατισμό, ἐννοοῦμε μιὰ συναλλακτικὴ οἰκονομία, ἡ ὥποια διέπεται ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς ἐπικέρδειας καὶ τῆς δρθολογιστικῆς δργανώσεως, στὴν δικαία δροῦν δυὸ τάξεις, ποὺ τὶς συνδέει ἡ ἀγορά, δηλ. οἱ Ιδιοκτῆτες τῶν μέσων παραγωγῆς, οἱ ὥποιοι καὶ διευθύνοντες τὴν οἰκονομία καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ οἱ ἀκτήμονες ἔργατες (Sombart). Η ἀρχὴ τῆς ἐπικέρδειας εἶναι οἰκονομικὴ δράση, ποὺ δὲν τελεῖται γιὰ τὴν ἔξυπηρέτηση τῶν ἀναγκῶν, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν ἐπέτευξη κέρδους. Οἰκονομικὸς δρθολογισμὸς εἶναι ἡ διαρρύθμιση κά-

10. Τὰ ἀνωτέρω περὶ χειροτεχνικῆς καὶ συντεχνιῶν τὰ σημειώνων ἀπὸ τὸ βιβλίο τοῦ Sombart, *Ιστορία τοῦ κεφαλαιοκρατισμοῦ*, περίληψις ἔργου Sombart ὑπὸ Γ. Χαρτάρος 1941 σ. 8.— Bd. καὶ Güntner Brakelmann, *Die Soziale Frage des 19 Jahrhunderts* 1962 σ. 14 κ.τ.

Θε ένέργειας, ή δποία διέπεται ἀπό τή μεγίστη δυνατή σκοπιμότητα. "Όταν λέμε κεφάλαιο, έννοούμε τὸ σύνολο τῶν ἀνταλλακτικῶν ἀξιῶν, οἱ δποῖες χρησιμέουν σὰ βάση, σὰν ὑπόστρωμα τῆς κεφαλαιοχρατικῆς ἐπιχειρήσεως.

"Ο καπιταλισμὸς ἔχει καὶ αὐτὸς κατὰ τὴν ἀνάπτυξή του τὰ στάδια του. Ἀπὸ τίς ἀρχὲς τοῦ 16ου αἰώνα ὧς τὸ τέλος τοῦ 18ου τοποθετοῦν τὸ πρῶτο στάδιο, τὸ λεγόμενο πρώιμο καπιταλισμό.¹¹ Ἡ ἐποχὴ αὐτὴ καλύπτει τὴν λεγόμενη στὸ πολιτειακὸ πεδίο περίοδο τοῦ ἀπὸ λυταρχικοῦ κράτους. Αὐτὴ ἡ ἐποχὴ χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴν ἐσωτερικὴν πολιτικὴν ἀποψή, ἀπὸ τὴν ἀπώλεια δυνάμεως παλαιῶν προνομιούχων τάξεων καὶ τὴν ἀπόκτησην ἰσχύος τοῦ στέμματος, ποὺ ἀρχίζει πιὸ νὰ ὑπολογίζεται σὰ σοβαρὴ πολιτικὴ μορφή. Διοικεῖ ἀπολυταρχικά, δημιουργεῖ ἓνα κράτος ἰσχύος, γιατὶ ἐπιδιώκει τὴν ἀπεριόριστην ἐπέκτασή του. Αὐτὴ ἡ ἀπολυταρχικὴ πολιτεία πραγματοποιεῖ, κάτω ἀπὸ τὴν ἔξουσία τοῦ ἡγεμόνα, τὴν συμβίωσην ἀνθρώπων, ποὺ δὲ συνδέονται μὲ δεσμούς κοινότητας, δηλ. κοινῆς καταγωγῆς κ.λ.π.

Τὴν ἐποχὴν αὐτὴν, ἀν καὶ φαίνονται πῶς θλα ἀκολουθοῦν ἀπὸ τὴν κοινωνικὴν πλευρά τους τοὺς κανόνες τοῦ μεσαίωνα, ἀστόσσο παρατηρεῖ κανένας, πῶς ἐσωτερικὰ ἀντικρύζεται ἀκόμη μιὰ μεσαιωνικὴ κοινωνικὴ δομή: ἐσωτερικὰ δυνάμεις καὶ κοινωνικὴ ταξικὴ δομὴ παρουσιάζει μιὰ χαλαρότητα. Δέν ὑπάρχει ἐκείνη ἡ αὐστηρὴ ταξικὴ διαχώριση, πειθαρχία καὶ ἀπομόνωση, ἀλλὰ ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά παρατηρεῖται ἔνας στενὸς σύνδεσμος μὲ τὸ στέμμα. Τώρα, μὲ τὴ νέα κοινωνικὴ μορφή, δημιουργοῦνται κοντά στὶς τέσσερεις προηγούμενες κοινωνικὲς τάξεις καὶ δύο ἄλλες: ἡ τάξη τῶν ἀξιωματικῶν καὶ ἡ τάξη τῶν κρατικῶν ὑπαλλήλων, τάξεις, οἱ δποῖες εἶναι φορεῖς τοῦ πνεύματος τῆς νέας πολιτείας, στενὰ δεμένες μὲ τὸ στέμμα.¹²

'Η κατ' οίκον βιομηχανία'

Κατὰ τὴν ἴδια ἐποχὴν ἀναφένονται κοντά στὸν κύκλο τῶν ἔργασιῶν καὶ τῆς παλιᾶς οίκονομίας δυὸς νέες μορφὲς οίκονομίας: ἡ οίκιακὴ βιομηχανία καὶ κατ' οίκον βιομηχανία ἡ κατ' ἀποκοπὴν οίκιακὴ χειροτεχνία καὶ ἡ μορφὴ τοῦ ἔργαστηρiou. Ἡ οίκιακὴ βιομηχανία εἶναι παραγωγὴ μὲ χειροτεχνικὴ μορφὴ κεφαλαιοχρατικοῦ χαρακτήρα. Εἶναι μιὰ ἐπιχειρηση, ἡ δποία ἀπασχολεῖ χειροτέχνες ποὺ ἐξακολουθοῦν νὰ ἐργάζωνται ὥστε καθένας χωριστὰ στὸ σπίτι του, ἀμειθόμενοι κατ' ἀποκοπήν. Ὁ ἐπιχειρηματίας παρεῖχε στὸν τεχνίτη τὴν πρώτη ὅλη, χρηματικὰ κεφάλαια καὶ ἡταν ἀποκλειστικὸς πελάτης του. Ἡ οίκιακὴ

11. Πρώιμο κεφαλαιοχρατισμό, δταν λέμε, ἔννοούμε τὴν ἐποχὴν κατὰ τὴν δποία τὴν παραλλήλου μὲ τὴν ἐπιβίωση παλαιότερων συστημάτων, ἐμφανίζεται δὲ κεφαλαιοχρατισμὸς καὶ διελίσσεται ἀπὸ τὴν ἀπαρχὴ ὧς τὴν τελεώση του. (Sombart ἔνθ δινετ. σ. 30).

12. Brakelmann, G. Συθ. δινετ. σ. 16.

ἢ κατ' οίκον βιομηχανία δρχιστε νὰ ἐμφανίζεται, δταν ἡ ἀγορά μεγάλωσε καὶ τὸ ἔμποριο ἀπλώθηκε σὲ μακρινούς τόπους. Τὸ δτι ὁ ἐπιχειρηματίας αὐτῆς τῆς μορφῆς καὶ αὐτῆς τῆς ἐποχῆς ἀνῆλθε γρήγορα καὶ ἔγινε μιὰ ἀποφασιστικὴ μορφὴ τοῦ οἰκονομικοῦ αὐτοῦ συστήματος μπορεῖ κανένας νὰ τὸ ἔννοιησῃ εὔκολα. Ἡ διῆ οἰκονομική διαδικασία αὐτοῦ τοῦ συστήματος βρίσκεται στὰ χέρια τοῦ ἐπιχειρηματία. Ἔτσι, παράλληλα πρὸς αὐτὴ τὴν μορφή, πολλοὶ βιομηχανικοὶ κλάδοι ἀπλώνονται, ἀναπτύσσονται καὶ παίρνουν κατὰ τὴν ἐποχὴ τοῦ κεφαλαιοκρατισμοῦ τὴν μορφὴ τοῦ ἐργαστηρίου, τὸ ὅποιο ἀργότερα μεταβλήθηκε σὲ ἐργοστάσιο. Ὡστέσσο μηχανικὸ καὶ ἐργαστηριακὸ σύστημα ὑπηρετοῦσαν τὸ ένα τὸ δὲλλο.

*Ἐργαστήρια

Ἐργαστήρια (Manufakturen). Στὴ δεύτερη αὐτῆς βιομηχανική μορφὴ ὁ ἐπιχειρηματίας δὲν κανονίζει τὶς παραγγελίες καὶ τὴ διάθεση τοῦ προϊόντος, παρὰ τώρα γίνεται δικαστηματάρχης, γιατὶ οἱ χειροτέχνες δὲν ἐργάζονται στὸ σπίτι τοὺς δικαστηματάρχης, παρὰ δηλοὶ μαζὶ σὲ χώρους τοῦ ἐπιχειρηματία, διόποιος εἶναι δικαστηματάρχης τοὺς, διευθύνει τὴν παραγωγὴ καὶ φροντίζει γιὰ τὴ διάθεση τῶν παραγομένων. Τὸ ἐργαστήριο εἶναι τώρα ἡ πρώτη μορφὴ ὁμαδικῆς συγκεντρωτικῆς ἐργασίας ἐξω ἀπὸ τὸ σπίτι, σὲ ίδιαλτερο καὶ ξεχωριστὸ χῶρο. Τώρα, ἀκριβῶς δυὸ αἰῶνες περίπου πρὸ τῆς βιομηχανικῆς ἐπαναστάσεως, χωρίζει γιὰ πρώτη φορὰ τὸ σπίτι ἀπὸ τὸ ἐργαστήριο, διότι τὸ χῶρος τῆς κατοικίας ἀπὸ τὸ χῶρο τῆς ἐργασίας. Οἱ χειροτέχνης γίνεται πιὰ ἔνας διαρτημένος ἡμερομίσθιος ἐργάτης σὲ ξένο χῶρο ἐργασίας κι διὰ στὸ σπίτι του, πωλεῖ τὴν ἐργασία του ἀντὶ δρισμένου ἡμερομίσθιου. Τὸ σπίτι του τώρα δὲν εἶναι χῶρος ἐργασίας, δὲλλα ἀπλῶς νοικοκυρίδ καταναλωτῶν.

Ωστέσσο, δσο κι δὲν ἐπῆλθαν αὐτές οἱ μεταβολές, καὶ οἱ πρωτησεις νέων μορφῶν οἰκονομίας, δὲν ἔπαισε ποτὲ ἡ παραγωγὴ νὰ γίνεται καὶ μὲ τὴν ἀπλὴ χειροτεχνικὴ μορφή, διόποια ἀποτελεῦσε κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ πρώιμου κεφαλαιοκρατισμοῦ τὴν χύρια μορφὴ τῆς βιομηχανικῆς παραγωγῆς (Sombart, σ. 60).

Μέσα στὸ ἐργαστήριο παρατηροῦμε μιὰ τάση γιὰ διαφοροποίηση τῆς ἐργασίας, μιὰ τάση γιὰ εἰδίκευση, τάση κατανομῆς τῆς ἐργασίας, διόποια συνέτεινε στὴ δημιουργία νέων ἐπαγγελμάτων. Αὐτὸ τὸ γεγονός τῆς κατανομῆς τῆς ἐργασίας πήρε στὶς παραμονὲς τῆς βιομηχανικῆς ἐπαναστάσεως τὴν χλευσικὴ μορφή του στὸ περίφημα ἔργο τοῦ "Ἀγγλου οἰκονομολόγου καὶ κοινωνιολόγου Adam Smith,¹³ Ἐρευνες γύρω ἀπὸ τὴ φύση καὶ τὰ αἴτια τοῦ πλούτου τῶν

13. Στὸ βιβλίο του παρουσιάζει τὶς οἰκονομικὲς ὀφέλειας τῆς μηχανῆς, ἐργαστασίου καὶ τῆς ἐργασίας. Παίρνει σὲν παράδειγμα, πέντε δέκα ἐργάτες, δικαστηματάρχης μένος του ἐργαζόμενος καὶ ἀνελάρτητος ἀπὸ τὸν δῆλον, μποροῦσε σὲ μιὰ ἡμέρα δικαστήνες νὰ κάνῃ εἴκοσι

εθνῶν 1776. Αὐτὸς διέβλεψε κατὰ προφητικὸ τρόπο στὴν κατανομὴ τῆς ἔργασίας πηγὴ προόδου καὶ εύημερίας.

Μεγάλη σημασία εἶχε γιὰ τὴν αὐξηση τῆς παραγωγῆς ἡ νέα τάση γιὰ τὴ δημιουργία μέσα στὰ ἔργαστηρια μᾶς πειθαρχημένης ἀτμόσφαιρας. Εἰσάγεται ἡ ἐποπτεία καὶ ὁ αὐτοτρὸς ἔλεγχος τῆς ἔργασίας. "Ἐνα κατηγορηματικὸ πρέπει ἀρχίζει πιὰ νὰ κυριαρχῇ καὶ ὁ χρόνος μετριέται πιὰ μὲ ἀκρίβεια, μὲ τὸ ὀρολόγι στὸ χέρι. Οἱ ἔργατες δὲν ήταν συνηθισμένοι σ' αὐτὸ τὸ εἰδος τῆς πειθαρχίας καὶ φυσικὰ ἡ ἀντίδρασή τους ὀδηγοῦσε ἀρκετὲς φορὲς μερικοὺς σὲ βαριὲς ψυχικὲς κρίσεις.

"Ἡ πειθαρχία καὶ ὁ ἔλεγχος τῆς ἔργασίας ήταν ἀπαραίτητος, γιατὶ στὴ νέα μορφὴ τῆς ἔργασίας ἔνα μεγάλο μέρος τῶν ἔργατῶν προερχόταν ἀπὸ τὰ δρφανοτροφεῖα ἢ ἀπὸ τὶς φυλακὲς ἢ ἀπὸ ἀπειθάρχητη καὶ ρέμπελη ζωῆ. 'Ο ἔργατης αὐτὴ τὴν ἐποχὴ ἐν μέρει μόνο διέπεται ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς ἐπικέρδειας. Εἶναι ἐπηρεασμένος ἀπὸ τὴν παλιὰ ἀρχὴ τῆς ἀνάγκης. 'Εφ' δον ἐπαρκεῖ τὸ ἡμερομίσθιο, διασκεδάζει καὶ ἀποφεύγει τὴν ἔργασία, κάνει τσαγκαροδευτέρες.¹⁴ Γι' αὐτὸ καὶ ἡ κοινωνία ἔβλεπε τὸ ἔργαστηριο μὲ τὴν αὐτοτρὴ πειθαρχία σὰν ἔνα καλὸ σχολεῖο ἀγωγῆς, κυρίως ἔκεινων ποὺ εἶχαν βγῆ ἔξω ἀπὸ τὰ δρια τῆς κοινωνικῆς πειθαρχίας καὶ τοῦ κοινωνικοῦ ἔλέγχου.

"Ἡ ἀμοιβὴ τῆς ἔργασίας κατὰ τὴν πρώτην αὐτὴ ἐποχὴ τοῦ κεφαλαιοκρατείσμου εἶναι μικρή, οἱ ὥρες ἔργασίας πολλές. Πίσω ἀπ' αὐτὰ τὰ δυοὶ γεγονότα ποὺ ἀφοροῦσαν στὴν ἀμοιβὴ καὶ στὸ χρόνο ἔργασίας, κρύβονται πολλές φορὲς ἡ προτεσταντική, πουριτανικὴ ἀντίληψη, πῶς μὲ τὴν πολύωρη ἔργασία καὶ τὴ μικρὴ ἀμοιβὴ οἱ ἀνθρώποι γίνονται ἐπιμελέστεροι, χωρὶς ἀπαιτήσεις, προφυλαγμένοι ἀπὸ κάθε εἴδους ἀτακτης ζωῆς. Τὰ ἡμερομίσθια ήταν πολὺ χαμηλά, ποὺ μόλις ἀπαρκοῦσαν γιὰ τὸ ξερὸ καὶ μόνο ψωμί. 'Ο ἔργατης συνήθως δὲν πληρωνόταν μὲ μετρητά, παρὰ μὲ εἰδος τῆς παραγωγῆς του, τὸ ὅποιο ἔπειτε νὰ τὸ μετατρέψῃ σὲ χρῆμα, πουλώντας τὸ δ' ἴδιος ἡ ἀνταλάσσοντάς το μὲ τρόφιμα. 'Επεκρατοῦσε τὸ λεγόμενο σύστημα ἀνταλλαγῆς.

"Ἐργατικὲς ἐνώσεις δὲν ἐπιτρεπόταν νὰ συσταθοῦν, ἐλεύθερες συμβάσεις δὲν ὄφεσταντο, δπως καὶ ἡ ἐλεύθερη ἔγκατάσταση δὲν ἐπιτρεπόταν. 'Η ἔργασία τῶν παιδιῶν καὶ τῶν γυναικῶν ὅταν ἔργαστηρια ήταν κάτι τὸ αὐτονόητο, δπως αὐτονόητο ήταν καὶ τὸ ἡμερήσιο ὡράριο τῆς ἔργασίας τους, ποὺ δρτανε ως τὶς 14 ὥρες. Τὸ φαινόμενο βέβαια αὐτὸ χειροτέρεψε στὶς ἀρχὲς τῆς βιομηχανικῆς ἐπαγαστάσεως, ὥστόσα δὲν ήταν φαινόμενο ἀποκλειστικὰ δικό της, γιατὶ προύπηρχε στὴν προβιομηχανικὴ ἐποχὴ, στὴν ἐποχὴ τῆς οικιακῆς βιοτεχνίας, τοῦ ἔργαστηρίου καὶ τῆς προτεχνικῆς βιομηχανίας.

καρφίτσες. Τύρα δριώς, σὲ συντομεύσην ἔργασίας ἀνθρώπων καὶ μηχανῆς μέσα στὸ ἔργοστερο, οἱ δέκα ἔργατες θὰ παράγουν μᾶλι, κάθε ἡμέρα σαράντα δικτὸ χιλιόδες καρφίτσες στὸν (θεο) χρόνο, δηλ. μέσα σὲ μιὰ ἡμέρα.

Εμποροκρατισμός

Κατά τὸ 16ο καὶ τὸ 17ο αἰώνα τὸ κεφαλαιοκρατικὸ σύστημα, ποὺ ἀρχίσε νὰ παρουσιάζεται ἀρκετὰ ἐνισχυμένο, εὐνοήθηκε δέπο τὴ γραφειοκρατία τῶν ἀπολυταρχικῶν πολιτευμάτων, ποὺ τὸ οἰκονομικὸ σύστημά τους ἤταν ὁ μερκατηλισμός, δηλ. ὁ ἐμποροκρατισμός. Αὐτὸς εἶναι ἔνα οἰκονομικὸ σύστημα, τὸ δοκοῦ πιστεύει, πῶς ὁ χρυσὸς καὶ γενικότερα δlla τὰ εὐγενῆ μέταλλα ἀποτελοῦν τὴν κινητήριο δύναμη τῆς οἰκονομικῆς δράσεως καὶ θτὶ κάθε οἰκονομικῇ πρόδος ἔξαρτάται ἀπὸ αὐτὰ τὰ ἀποθέματα τὰ δοτοῖα ἔχει μιὰ χώρα. Πιστεύουν στὴν εἰσαγωγὴ εὐθηνῶν ὑλῶν, στὴν ἐπεξεργασία τους καὶ στὴν ἔξαγωγὴ τοῦ ἔταιμου προϊόντος στὸ ἔξωτερο.

‘Η πολιτεία ἔτεινε αὐτὴ τὴν ἐποχὴ πρὸς ἔνα ἐνεργητικὸ ἐμπορικὸ Ισοζύγιο, γιὰ νὰ ἀνταποκρίνεται στοὺς οἰκονομικοὺς σκοποὺς τῆς.’ Απ’ αὐτὴ τὴν ατίκα ὑποστήριξε τὴ βιομηχανία καὶ ἀσκοῦσε εὐνοϊκὴ πολιτικὴ πρὸς τὶς ἐπιχειρήσεις, παραχωροῦσε διευκολύνσεις καὶ πολλὲς φορές παρουσιαζόταν ἡ Ιδιαὶ ἡ πολιτεία ὡς ἐπιχειρηματίας.¹⁵ Τώρα ἀρχίσε ἔνα είδος πληθοπαραγωγῆς δμοι-ων ἀντικειμένων, ποὺ γιὰ πρώτη φορὰ σημειώθηκε αὐτὸ τὸ φαινόμενο στὴν Ιστορία τῆς προβιομηχανικῆς ἐποχῆς. ‘Ἐτοι δημιουργεῖται μιὰ νέα κοινωνικὴ τάξη οἰκονομικῶν ἐπιχειρήσεων, ἡ τάξη τῶν ἀστῶν, ποὺ δλο καὶ μεγάλων καὶ ἀποκτοῦσε οἰκονομική, ἀλλὰ καὶ πολιτική δύναμη, δσπου μὲ τὴ Γαλλικὴ ἐπανάσταση ἐπιβλήθηκε κι ἀποτέλεσε τὴν ἀστικὴ κοινωνία τοῦ 19ου αἰῶνος.

Η ΜΕΓΑΛΗ ΑΛΛΑΓΗ

Τὸ πιὸ σοβαρὸ καὶ ἀποφασιστικὸ γεγονός στὴ νεώτερη Ιστορία τοῦ πολιτισμοῦ τῆς ἀνθρωπότητας, σὲ δ.τι ἀφορᾶ στὴν οἰκονομικὴ - κοινωνικὴ ὑπόσταση τοῦ κόσμου, εἶναι ἡ λεγόμενη βιομηχανικὴ ἐπανάσταση.

Τὸ πότε ἀκριβῶς έγινε αὐτὴ ἡ ἐπανάσταση, δὲν μποροῦμε βέβαια νὰ τὸ δρίσουμε μὲ τὴν ἀκρίβεια ποὺ δρίζομε π.χ. τὴ Γαλλικὴ ἐπανάσταση, ἡ ὃποια έγινε τὸ 1789 καὶ εἶναι ἔνα σπουδαῖο γεγονός τῆς νεώτερης ἐποχῆς, μὲ σοβαρὴ ἐπήρεια στὸ κοινωνικὸ - πολιτικὸ πεδίο τῶν λαῶν. Ωστόσο, πέρα ἀπὸ τὴν ἀδυναμία μας νὰ χρονολογήσουμε κατὰ σταθερὸ τρόπο τὴν ἐκφρητὴ τῆς βιομηχανικῆς ἐπαναστάσεως, δπως δρίζομε μὲ σταθερὲς ἡμερομηνίες τὶς πολιτικὲς ἐπαναστάσεις, δὲν μπορεῖ κανεὶς νὰ ἀμφισβητήσῃ, πῶς δνάμεσαι στὶς δυο αὐτὲς ἐπαναστάσεις ὑπάρχει μιὰ ἀσωτερικὴ σχέση.

15. Πολλοὶ ἀπὸ τοὺς ἐμποροκράτες τὴνέμονε, ἐμφορούμενοι ἀπὸ πιστόμα ἐπιχειρηματικὸ διεξάγοντα παντοποιεῖς ἐπιχειρήσεις (Φραγκίσκος ‘Ιωσήφ Α’ τῆς Ανστρίας, Πίτρος δ Μάγιας κ.λ.π. βλ. Sombart Βιβ. ἀνωτ. σ. 27).

Δὲν μποροῦμε νὰ χρονολογήσουμε κατά σταθερό τρόπο τὴ βιομηχανικὴ ἐπανάσταση, γιατὶ αὐτὴ ἀπλώνεται - καὶ δὲν μποροῦσε νὰ γίνῃ ἀλλιῶς - σὲ διάστημα χρόνου ἀρκετῶν δεκαετηρίδων, ποὺ πέφτουν στὸ τέλος τοῦ 18ου αἰώνα καὶ στὶς ἀρχὲς τοῦ 19ου. "Αν θὰ ἤθελε κανένας νὰ χρονολογήσῃ μὲ κάποια ἔλαστικὴ ἀκρίβεια τὴν ἀρχὴ τῆς διαδικασίας τῆς βιομηχανικῆς ἐπαναστάσεως, θὰ μποροῦσε νὰ τὴν τοποθετήσῃ ἀπὸ τὸ 1760 - 1850, χρονικὸ διάστημα τῆς πρώιμης ἐποχῆς τῆς βιομηχανίας.

Kίνητρα τῆς ἀλλαγῆς

Στὴν ἀνάπτυξη τῆς σημερινῆς βιομηχανικῆς κοινωνίας καὶ στὸ ξεκίνημα τῆς βιομηχανικῆς ἐπαναστάσεως συνετέλεσε ἡ ἀλλαγὴ τοῦ τρόπου τῆς παραγωγῆς. Καὶ ἡ ἀλλαγὴ αὐτὴ προῆλθε ἀπὸ τὴν ἀνακάλυψη τῆς ἀτμομηχανῆς καὶ τὴ χρησιμοποίησὴ τῆς εἰς σκοπούς καὶ ἔργα παραγωγῆς. Ἡ ἀτμοκίνητη μηχανὴ δὲν ἐφευρέθηκε αὐτὴ τὴν ἐποχὴ εἶναι γνωστὴ στοὺς "Ελληνες τῆς Ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς. "Ο "Ἡρων ἀπὸ τὴν Ἀλεξανδρεια, ποὺ ζοῦσε τὸν 1ο αἰώνα π. Χ., μᾶς περιγράφει διάφορες ἀτμοκίνητες μηχανές, χωρὶς ωστόσο, νὰ χρησιμοποιηθοῦν αὐτὲς γιὰ παραγωγικούς σκοπούς.¹⁶

Τὴν ἀλλαγὴ δύμας τοῦ τρόπου τῆς παραγωγῆς δὲν πρέπει νὰ τὴν ἀντικρύζουμε μεμονωμένα καὶ κάπως ἀπόλυτα, παρὰ νὰ τὴ βλέπουμε, δηποτὲ καὶ εἶναι στὴν πραγματικότητα, στενὰ δεμένη μὲ ἄλλες κοινωνικὲς μεταβολὲς καὶ ἀλλαγές, ποὺ προῆλθαν ἀπὸ γεγονότα ἀναφερόμενα στὸν πληθυσμό, ἀπὸ ἀλλαγές τοῦ τρόπου διοικήσεως τῶν λαῶν, ἀπὸ νέους οἰκονομικούς προσανατολισμούς καὶ νέες οἰκονομικὲς μορφές, ἀπὸ ἐπιστημονικὲς ἐφευρέσεις τῶν νεώτερων χρόνων, δηλ. ἀπὸ τὴ συμβολὴ πολλῶν αἰτίων. Πέρα ἀπ' δλα αὐτὰ ἡ βιομηχανικὴ ἐπανάσταση μένει πάντα σὰν ὁ πυρήνας τῆς μεγάλης κοσμοϊστορικῆς ἀλλαγῆς, ὁ διόποιος γεννήθηκε στοὺς κόλπους τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ καὶ κατέπιεν ἀπλώθηκε κι ἐπικαστεῖ τὴν κοινωνικὴ διάρθρωση δῆλης τῆς ἀνθρωπότητας.

"Ιστορικὰ μόνο μιὰ χώρα εἶζησε πιὸ πολὺ ἀπὸ τὶς ἄλλες χῶρες διετοῖς τῆς βιομηχανικῆς λεγόμενης ἐπαναστάσεως, κι αὐτὴ εἶναι ἡ Ἀγγλία. Ἡ βιομηχανική, βέβαια, ἐπανάσταση ἀρχισε νὰ ξεκινᾷ ἀπὸ τὴν ἐποχὴ, ποὺ οἱ μεθόδοι τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης ἀρχισαν νὰ βρίσκουν ἐφαρμογὴ στὸν τρόπο τῆς παραγωγῆς τῶν ἀναγκαίων γιὰ τὴ ζωὴ ἀγαθῶν, ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ κεφαλαιοκρατισμοῦ καὶ τὴν ἐποχὴ ποὺ ἀρχισαν νὰ γίνωνται οἱ μεγάλες ἐφευρέσεις.

Στὰ 1769 δ "Ἀγγλος κουρέας Ριχάρδος" Ακράγητ ἐφεύρε τὴν κλωστικὴ μηχανή. Στὰ 1772 καὶ στὰ 1775, δηλ. έξι χρόνια ἀργότερα ἀπὸ τὴν ἀνακάλυψη τῆς κλωστικῆς μηχανῆς, οἱ συμπατριώτες τοῦ ἐφευρέτου Χαρργρήβς καὶ Κρόμπετον

16. Χρ. Εδελπέδη. Πολιτισμὸς καὶ Πολιτισμὸς B' Ειδοση ἀ. χρ. σ. 250, ἀλλ καὶ δ "Αρχαιότητης ἐπιστήματα τὴ δύναμη τοῦ διμοῦ.

βελτίωσαν τὴν ἀνακάλυψη τοῦ Ἀκράγητ. Μὲ τὴν βελτίωση αὐτὴ ἡ μηχανή τους, κινούμενη μὲ τὴ δύναμη τοῦ νεροῦ, πετύχαινε διακόσιες φορές μεγαλύτερη παραγωγὴ ἀπὸ τὴν προγενέστερη, τὴν χειροκίνητη. Κατὰ τὸν ἴδιο χρόνο ποὺ τοποθετοῦσε δὲ Ἀκράγητ τὴν κλωστικὴ μηχανή του στὸ ἔργοστάσιο του στὸ Νότιγκαρμ, ἐφεύρισκε τὴν πρώτη ἀτμομηχανή ὁ Τζέημς Γουάτ. ¹⁷ Γετερα ἀπὸ ἀλλαγὴς καὶ τροποποιήσεις γιὰ τὴν προσαρμογὴ τῆς σὲ διάφορες ἀνάγκες ἔγινε ἡ ἀτμομηχανή τὸ 1785 πηγὴ ἐνέργειας γιὰ τὸ σίδηρο.¹⁸

Ἀκολούθησαν κατόπιν ἐφεύρεσεις στὸ χημικὸ πεδίο καὶ στὴν ἀνάπτυξη τῆς συγκομινωνίας. Τὸ 1807 κινήθηκε τὸ πρῶτο ἀτμόπλοιο στὴ Ν. Υόρκη. Μὲ τὴν ἀτμομηχανή τοῦ Γουάτ ἐπινοήθηκε καὶ ὁ αἰδηρόδρομος ἀπὸ τὸν Στέφενσον, Ἀγγλο ἀπὸ τὴν περιοχὴ τοῦ Νιουκάστελ. Τὸ 1814 ἔθεσε σὲ κίνηση τὴν πρώτη ἀτμομηχανή, τὴν Μπλούχερ, δπως τὴν ὄνθιτσε. Ωστόσο αὐτὴ τὴν προσοδο οἱ πολλοὶ, δηλ. ὁ λαός, κάθε ἄλλο παρὰ σὰ θεῖο δῶρο τὴ δεκάνων, ποὺ θὰ τὸν εὐεργετοῦσε. Ταυταντίον στὶς ἀρχές ἀντιδροῦσε πολὺ ἐναντίον αὐτῶν τῶν ἀλλαγῶν δὲν μποροῦσε νὰ ξεκολλήσῃ ἀπὸ τὴν παράδοση, ἀπ' δ, τι αὐτὸς εἶχε συντίθεσαι, γι' αὐτὸ καὶ τοὺς λόγους τῶν ἀντιδράσεων του σήμερα τοὺς ἀντικρύζομε σὰν αὐτόχρημα καὶ ἔξαιρετικὰ καρμικούς.¹⁹ Εξαιτίας τῶν λαϊκῶν ἀντιδράσεων δὲ Στέφενσον περίμενε δέκα χρόνια, γιὰ νὰ δοθῇ ἀπὸ τὴν Ἀγγλικὴ Βουλὴ ἡ ἅδεια, ἡ ὄποια καὶ τοῦ δόθηκε μὲ δυσκολία, γιὰ νὰ κινήσῃ τὴν ἀτμομηχανή του μεταξὺ Λίβερπουλ καὶ Μάντζεστερ.

Ἡ αὐτόχρητη, βέβαια, μηχανή ὑπῆρχε καὶ προηγουμένως, στὴν προτεχνικὴ ἐποχὴ, στὴ μορφὴ τοῦ ἀνεμόμυλου καὶ τοῦ νερόμυλου, ἀλλὰ αὐτοῦ τοῦ εἰδους οἱ αὐτόχρατες μηχανές ἦταν στεγά δεμένες καὶ ἀπόλυτα ἔξαρτημένες ἀπὸ τὸν τόκο, γι' αὐτὸ ἦταν καὶ λίγες καὶ δὲν μποροῦσαν φυσικά, νὰ ἐπιδράσουν ἐπαναστατικὰ ἐπάνω στὴν παραγωγὴ καὶ συνεπῶς καὶ στὴ δομὴ τῆς κοινωνίας καὶ νὰ φέρουν κοινωνικές καὶ οἰκονομικές ἀλλαγές.²⁰

Ἡ Ἀγγλία, δπως εἴπαμε, εἶναι ἡ πρώτη χώρα, ἀπὸ τὴν ὧποια ξεκίνησε ἡ ἐπανάσταση. Γι' αὐτὸ καὶ εἶναι κατὰ φυσικὴ συνέπεια ἡ χώρα, στὴν ὧποια γιὰ πρώτη φορὰ ἐμφανίστηκαν πολύπλευρα καὶ πολύμερα προβλήματα κοινωνικῆς φύσεως, ποὺ ἀπαιτοῦσαν ἀπάντηση, λύση. Στηγά σιγά, ἀλλοῦ νωρίτερα

17. Bachar, Οἱ μεγάλοι ἐφεύρέτες δ. χρ. σ. 3. κ.λ.

18. Λίγοι, δταν εἰδουν τὸν ἀτμοκίνητο αἰδηρόδρομο, εἴπαν, πῶς αὐτὴ ἡ μηχανή σὲ λίγον καιρὸ θὰ φέρῃ ριζικὴ μεταβολὴ σὲ όλη τὴν κοινωνία. Οἱ πολλοὶ δμως καὶ ὁ τύπος έγραψε τότε γιὰ τὴν ἐφεύρεση τόσο μεγάλης κοινωνικῆς σημασίας, δηλ. ὁ αἰδηρόδρομος θὰ ἀποδίσῃ τὰς ἀγρολίδες νὰ βίσσουν καὶ τὰς κάτες νὰ γεννοῦν. Οἱ καπνὸς τῆς μηχανῆς θὰ δελητηριάσῃ τὰ δέντρα, τὰ πουλιά, καὶ τὰ φυτά. Οἱ σπίλες τῆς μηχανῆς θὰ καίνε τὰ οπίτα. Τὰ ζώα μὲ τὸν καιρὸ θὰ θύελλιψουν, αφοῦ θὰ γίνη διδηρόδρομος μεταφερεκό μέσο, καὶ τὸ κριθάρι καὶ τὸ σίχυρο θὰ χάσουν τὴν τιμὴ τους. (Bachman).

19. Ιω. Ν. Βηγερούη 'Επίειμι κοινωνικά προβλήματα, 1965 σ. 241 ἀπὸ τὴ σ. 58 - 146 έξαντάσται ἡ ἀπόδραση τῆς τεχνολογίας προόδου ἐπὶ τῶν κοινωνικῶν σχημάτων.

κι άλλοι δργύτερα, έπιβαλλόταν ή έκβιομηχάνιση, κυριαρχοῦσε κι άνοιγε νέους δρόμους, δημιουργοῦσε νέους κλάδους παραγωγῆς καὶ νέα έργοστάσια. Στή Γαλλία ή έκβιομηχάνιση δρχισε νὰ ἀναπτύσσεται ἀπὸ τοὺς Ναπολεόντειοὺς πολέμους. Στή Γερμανία ὑστερα ἀπὸ τὸ 1871. Στήν Αμερικὴ ὑστερα ἀπὸ τοὺς έμφύλιοὺς πολέμους. Στή Ρωσία μετὰ ἀπὸ τὸν πρῶτο παγκόσμιο πόλεμο. Στές Ἰνδίες καὶ στήν Κίνα ὑστερα ἀπὸ τὸ δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο. Τὸ περίεργο εἶναι, πώς πάντα κάθε βιομηχανικῆς προσδού προηγοῦνταν καὶ ἔνας πόλεμος. Τῆς βιομηχανικῆς δικιας ἐπαναστάσεως προηγήθηκε μιὰ ἔντονη ἐπανάσταση τοῦ πνεύματος.

Ἡ ἐπανάσταση τοῦ πνεύματος

Ἡ βιομηχανικὴ ἐπανάσταση, μὲ τὴν αὔξηση τῆς παραγωγῆς, παραμέρισε μιὰ διὰ τὴν ἐποχὴν τῆς χειροτεχνικῆς τάξη οἰκονομίας. Διέσεισε τὸ καινωνικὸ σχῆμα, ποὺ ἦταν δεμένο μὲ τὸν παλιὸν τρόπο παραγωγῆς. Κι αὐτὸ δὲν θὲν θὲν πραγματοποιοῦνταν, ἀν δὲν προηγοῦνταν ἡ ἐπανάσταση τοῦ πνεύματος. Μπροστὰ ἀπὸ τὴν τεχνικὴν ἐποχὴν καὶ πίσω ἀπὸ αὐτὴν στέκεται ἔνας πνευματικὸς νεοπροσανατολισμὸς, χωρὶς τὸν ὅποιο καὶ ἡ μηχανή, ζωσ, νὰ μὴν ἐφευρισκόταν. Εἶναι τὸ πνεῦμα τοῦ διαφωτισμοῦ καὶ τοῦ φιλελευθερισμοῦ, ποὺ ἀρχισε νὰ ἀπλώνεται καὶ νὰ προσανατολίζῃ πρὸς νέους δρίζοντες, πνεῦμα ποὺ ἀρχισε νὰ δένεται μὲ τὴν προηγηθεῖσα κεφαλαιοκρατικὴ τάση, ἡ ὅποια ἔκλεινε μέσα τῆς τὴν ίδεα τῆς ἐλεύθερης οἰκονομίας.

Τώρα, δηλ. ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 18ου αἰώνα, δὲν προβάλλεται ἡ ἀπαλτηση μόνο σὲ δι, τι ἀφορᾶ στήν ἐλεύθερία τοῦ πολιτικοῦ πεδίου, ἄλλα καὶ στήν ἐλεύθερία τοῦ οἰκονομικοῦ. Πολιτικὴ ἐλεύθερία καὶ οἰκονομικὴ ἐλεύθερία εἶχαν ἀρχίσει νὰ γίνωνται βασικὲς ἀπαιτήσεις. "Ετοι ἐπιβλήθηκε ἡ νέα κίνηση, ἡ ὅποια θέτεις νὰ ἀπλωθῇ σὲ διὰ τὰ πεδία τῆς ζωῆς, σὰν ἀντίθεση πρὸς τὰ ἐμποροκρατικὰ σύστημα τῆς ἐποχῆς τοῦ ἀπολυταρχισμοῦ. Ὁ οἰκονομικὸς φιλελευθερισμὸς τῆς νέας ἐποχῆς χαρακτηρίζεται ἀπὸ δρισμένες βασικὲς γραμμές. Οὕτε π.χ. τὸ χράτος οὗτε καμιὰ ἄλλη κοινωνικὴ δργάνωση δὲν έχει τὸ δικαίωμα νὰ ἐπεμβαίνῃ ἔτσι, ώστε νὰ ὀρίζῃ ἡ νὰ κυβερνᾷ τὴν οἰκονομία, γιατὶ ἡ οἰκονομία εἶναι ὑπόθεση τῶν ἀτόμων. "Αν ἐπεμβαίνῃ ἡ πολιτεία, τότε τραυματίζει τὸ φυσικὸ δίκαιο τοῦ ἀτόμου, ποὺ δίνει τὸ δικαίωμα στὸν καθένα νὰ ἐπεκτείνῃ τὶς ἐπιχειρήσεις του ἀπειρίωστα. "Αλλωστε ἐλεύθερία στήν οἰκονομία σημαίνει κατὰ πρῶτο λόγο ἐλεύθερία συναγωνισμοῦ. Οἱ ἐλεύθερες συμφωνίες καὶ συμβάσεις ὑπηρετοῦν τὶς μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων σχέσεις, γι' αὗτὸ μὲ τὸ νὰ λαβαίνῃ κανένας ὑπόψη του τὰ συμφέροντα τῶν ἀτόμων, προωθεῖ τὶς ἀρμονικὲς σχέσεις τῆς συμβιωτικῆς ζωῆς τῶν ἀνθρώπων. "Ἡ οἰκονομικὴ σχέση τοῦ ἐπιχειρηματία πρὸς τὸν ἐργάτη ὀρίζεται μὲ τὴν ἐλεύθερη σύμβαση καὶ τὰ διυδοὺ μέρη κλείνουν τὶς συμφωνίες τους μὲ τοια δικαιώματα νὰ δεχθῆ ὅποιος

Θέλει ή ν' ἀπορρίψῃ τὴ σύμβαση. Τὸ κράτος καὶ ἡ κοινωνία ἔχουν ὑποχρέωση νὰ προωθοῦν τὴν ἐλεύθερη οἰκονομικὴ δραστηριότητα τῶν ὑπηκόων τους, τῶν μελῶν τους, νὰ κάνουν προστατευτικοὺς νόμους τῆς ἴδιοκτησίας, τῆς ἐργασίας καὶ τῆς οἰκονομίας.

Τὸ πνεῦμα αὐτὸῦ ὁδήγησε στὴ διαμόρφωση τοῦ οἰκονομικοῦ ὄρθιολογισμοῦ καὶ ἀπ' ἐκεῖ στὸ σύγχρονο τεχνικο - οἰκονομικὸ πνεῦμα τῆς παραγωγῆς τῆς ἐποχῆς μας. Τὸ ἐργοστάσιο γίνεται ἡ ὀρικὴ μορφὴ τοῦ νέου οἰκονομικοῦ τεχνικοῦ ὄρθιολογικοῦ πνεύματος. Χωρὶς αὐτὸῦ τὸ πνεῦμα ἡ βιομηχανικὴ ἐπανάσταση δὲν εἶναι νοητή. Τὸ νέο πνεῦμα καὶ ἡ νέα μορφὴ τῆς ἐπεχειρήσεως εἶναι στενὲ ἀδελφωμένα. Τὸ νέο αὐτὸῦ φιλελεύθερο πνεῦμα ἀπλώθηκε σὲ δλη τὴν ἀτμόσφαιρα καὶ διαπότισε τὴν κοινὴ γνώμην. Τὸ ἀτομο ἀναγνωρίζεται ἰδιαίτερα καὶ τὸ ἀτομικὸ συμφέρον γίνεται ἔξαιρετικὰ σεβαστό, γιατὶ πιστεύεται, πώς τὸ ἀνθροισμα τῶν ἀτομικῶν συμφερόντων μᾶς δίνει τὸ συμφέρον τοῦ συνόλου. Μ' αὐτὴ τῇ σκέψῃ τὸ ἀτομικὸ συμφέρον τώρα ὑψώνεται ἐπάνω ἀπὸ τὸ γενικό. Παρουσιάζεται πιὰ μιὰ νέα μορφὴ ἀνθρώπων, ποὺ προσπαθοῦν πάντα στὸ νὰ ἐπιβάλλουν διὰ μέσου τῶν κοινοβουλευτικῶν δρόμων τὶς ἀπαιτήσεις τους, τὰ συμφέροντά τους. Πιέζουν τοὺς νομοθέτες νὰ λαβαίνουν ὑπόψη τους τὰ κεφαλαιοχρατικὰ συμφέροντά τους. Ἐπιβάλλεται πιὰ ἐνα νέο πνεῦμα φιλελεύθερης νομοθεσίας, μὲ πολλὴ εύνοια πρὸς τὸ ίδιωτικὸ δίκαιο.

Οἱ βασικοὶ φορεῖς αὐτῆς τῆς νέας οἰκονομικῆς σκέψεως καὶ πράξεως εἶναι κυρίως ἀνθρωποι προτεσταντικῆς, Καλβινιστικῆς θρησκευτικῆς κατευθύνσεως, ποὺ στὴν οἰκονομικὴ δραστηριότητα βλέπουν τὴν εὐλογία τοῦ Θεοῦ καὶ ἀντιλαμβάνονται τὸ οἰκονομεῖν καὶ τὴν ἐνεργὸ οἰκονομικὴ δραστηριότητα σὲ μιὰ μορφὴ τῆς ἐκκλησιαστικῆς λειτουργίας.²⁰

Ἡ προέλευση τῶν ἐργατῶν

Ποτὲ οἱ νέες Ιδέες δὲν ἐπιβάλλονται μὲ εύκολία, ποτὲ οἱ ἀνθρωποι δὲν τὶς ἔγκολπώνονται ἀμέσως καὶ χωρὶς ἀντιδράσεις. Ἐτσι καὶ τώρα στὴ νέα μορφὴ τῆς οἰκονομίας, μὲ τὸ νέο μηχανικὸ καὶ ἐργοστασιαρχικὸ σύστημα, οἱ ἀνθρωποι στὴν ἀρχὴ στέκονται ἀπέναντι στὴ νέα μορφὴ παραγωγῆς διστακτικά, ἀν δχι μὲ μεγάλη δυσπιστία. Κανένας δὲν προσέρχεται ἡ δὲν ἐργάζεται ἀπὸ πλατη πρὸς τὴ νέα ἐπαναστατικὴ μορφὴ παραγωγῆς καὶ εὐχαρίστηση πρὸς τὸ καινούριο ἐργοστασιακὸ σύστημα. Ἡ νέα αὐτὴ μορφὴ τοῦ χώρου ἐργασίας, τὰ ἐργοστάσια, ηταν σκοτεινὰ καὶ ἀνήλικα στεγάζονταν κυρίως σὲ παλιὰ κτίρια ἢ σὲ καινούρια, ποὺ κτίζονταν πολὺ βιαστικὰ καὶ χωρὶς νὰ λαβαίνεται καθόλου ὑπόψη ὁ ἀνθρώπινος παράγων. Οἱ ἀνθρωποι δὲν ηταν καθόλου προϊδεασμένοι

20. Max Weber Ethik und Geist des Kapitalismus in : Gesammelte Aufsätze Z. Religionssoziologie : Bd. 1. Tübingen 1920.

γιατί τη νέα μορφή έργασίας και συνεργασίας. Δεν είχαν κατά κάποιο τρόπο κάνει προετοιμασθή ψυχολογικά και πνευματικά και δεν είχαν διδηγηθή στη συμφιλίωσή τους με τη μηχανή και τούς χώρους έργασίας, γι' αύτό δηποτες μποροῦσε ζημενε στήν παλιά έργασία του, με τὸ παλιὸ σύστημα κι ἀπόφευγε νὰ έργασθῇ στὰ νέα έργαστάσια. Και μόνο ἡ λεγόμενη λέρα τῆς κοινωνίας πήγαινε σ' αὐτὸς ἡ ἀπολυόμενοι στρατιώτες τῆς στρατιᾶς τοῦ Wellington, ἡ ἀπελπισμένοι πάμφτωχοι μικροχωρικοὶ ἡ τρόφιμοι τῶν δραφανοτροφείων και τῶν φτωχοκομείων ἡ ἀποφυλακιζόμενοι. Μπορεῖ τώρα δικαίως νὰ φανταστῇ ποιάς ἀτμόσφαιρα δημιουργοῦνταν μέσα στὰ έργαστάσια. Ἐπομένως εἶναι εύκολονό γέτο, πῶς αύτὸς τὸ έργατικὸ ὄλιχδ μόνο μὲ ἐντονη ἔξωτερικὴ πίεση μποροῦσε νὰ δικοταγῇ και νὰ στρώσῃ, νὰ συμμαρφωθῇ πρὸς τὶς ἀπαιτήσεις τῆς έργασίας, μὲ τὸ νέο δημο. ρυθμὸ τῶν μηχανῶν. Ἡ ψυχικὴ κρίση ποὺ περνοῦσαν οἱ έργατες τῶν περώτων ἑτῶν τῆς βιομηχανικῆς ἐπαναστάσεως χειροτέρεψε ἀκόμη ἀπὸ τὴν ἀπρεπή και διτικοινωνικὴ συμπεριφορὰ τῶν έργοδοτῶν, τῶν ἐπιχειρηματιῶν. Γιὰ τὸ νέο έργαστασιάρχη διέργατης ήταν ἀπλῶς και μόνο ἕνα μέσον, και μάλιστα ἕνα πολὺ φτηνὸ δργανό, γιὰ τὴν ἐπιχειρησή του. Ἐνα δν, ποὺ έργαζεται δσο τὸ δυνατὸν περισσότερο και ποὺ μπορεῖ νὰ τὸ ἀπολύη μὲ εύκολία, δσο τὸ δυνατὸν πιὸ ἀνώδυνα γι' αὐτὸν και χωρὶς ἀπαιτήσεις, ἐνοχλήσεις και διαδικασίες.

Οι έργατες σὰν κοινωνικὸ πρόβλημα.

"Οσο και πιὸ πολὺ ἐπιβαλλόταν ἡ ἐκβιομηχάνιση, ἡ μεγάλη ἀλλαγή, τόσο και πιὸ πολὺ αὔξανε τὸ έργατικὸ δυναμικό. Οἱ μηχανὲς σιγὰ σιγὰ ἐνήργησαν σὲ μαγνῆτες. Τράβηξαν καντά τους τὸν κόσμο τῆς ὑπαίθρου. Σὲ τέτοιο μάλιστα σημεῖο είχε φτάσει ἡ φυγὴ ἀπὸ τὸ χωριὸ πρὸς τὶς πόλεις και ἡ ἐγκατάλειψη τῆς ὑπαίθρου, ώστε οἱ πόλεις νὰ βρίσκωνται δὲ δύσκολη θέση σὲ δ, πι ἀφοροῦσε στὴ διατροφὴ τους. Ἡ γεωργικὴ παραγωγὴ μὲ τὴ φυγὴ είχε μειωθῆ αισθητό.

Μὲ τὴ συσσώρευση μαζῶν στὶς πόλεις δημιουργεῖται τώρα μιὰ νέα τάξη, ἡ τάξη τῶν έργατῶν βιομηχανίας, τάξη μισθοσυντήρητων ἀκτημόνων, ἀνθρώπων ἔξαρτημένων ἀπὸ τὸν έργοδότη, τὸν ἐπιχειρηματία, τὸ έργαστάσιο. Εἶναι ἡ τάξη τῶν προλετάριων. Κοινωνιολογικὰ διτικρύζομενη αὐτὴ ἡ τάξη εἶναι γένημα τοῦ έργαστασιακοῦ συστήματος τῆς βιομηχανίας, τῆς μεγάλης ἀλλαγῆς στὰ μέσα τῆς παραγωγῆς. Εἶναι ἔνα φαινόμενο, ποὺ γιὰ πρώτη φορὰ παρουσιάζεται στὴν κοινωνικὴ Ιστορία. Εἶναι τώρα ἔνα κοινωνικὸ πρόβλημα ἀπὸ τὸ πιὸ σοβαρό, ἔνα πρόβλημα, ποὺ ἀπὸ τότε ποὺ ἐμφανίσθηκε μέχρι σήμερα, παρουσιάζει κοινωνικὲς ἀνησυχίες. Εἶναι πρόβλημα κοινωνικό, ἀλλὰ σύγχρονα και πολιτικό.³¹

‘Η έκβιωμηχάνιση αρχετές δεκαετίες από τὴν ἔναρξή της, συγεβόν ὅλοκληρο τὸν 19ο αἰώνα, στὶς βιομηχανικὰ ἀναπτυγμένες σῆμερα χῶρες, εἶχε σὰ συνέπεια κατὰ κανόνα τὴ φτώχεια καὶ τὴν ἀθλιότητα τῶν ἐργατῶν. Κι δχι μόνο ἔξαιτας τῆς μικρῆς ἀμοιβῆς, ἀλλὰ καὶ λόγῳ τῶν ἀκανθνιστῶν ὥρῶν ἐργασίας καὶ τῆς ἐλλείψεως κάθε κοινωνικῆς ἀσφαλίσεως. Οὐ χρόνος τῆς ἐργασίας δὲν εἶχε δριαῖς μόλις γνώριζε τὰ δριαὶ τῆς φυσικῆς ἀντοχῆς τοῦ ἐργάτη. Η ἀθλιότητα ἔχασκε ἀπὸ τὶς πόρτες τῶν ἀθλιῶν κατοικιῶν τῶν ἐργατῶν, διου στοιβάζονταν σὰν παστωμένες σαρδέλες, μέσα σὲ ἀπερίγραπτα ἀνθυγιεινές καταστάσεις τῶν ἀκάθαρτῶν συνοικισμῶν. Ἀκόμη καὶ σ' αὐτῇ τῇ Νέᾳ Τύρκῃ κατὰ τὸ τέλος τοῦ περασμένου αἰώνα, δσο κι ἀν ἡταν τότε μιὰ μικρὴ ἀκόμη πόλη, μὲν μικρὲς φιλικὲς γειτονίες καὶ ἡταν εὐχάριστο νὰ ζῆ κανένας ἐκεῖ, ὥστε δὲν ἡταν διόλου εὐχάριστο μέρος διαμονῆς. Στὸ κάτω μέρος τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς βασίλευε φτώχεια, βρώμα, χακομοιριά, σὲ βαθὺ ἀπίστευτο γιὰ μᾶς σήμερα. Κι δχι μόνο ἐκεῖ, ἀλλὰ καὶ σὲ πολλὲς ἄλλες πόλεις καὶ βιομηχανικὰ κέντρα οἱ οἰκογένειες τῶν μεταναστῶν ζοῦσαν κάτω ἀπὸ τέτοιες ἡ καὶ χειρότερες συνθῆκες. Μερικὰ χρόνια ἀργότερα δ ‘Απτον Σίνκλαιρ ἀποκάλυψε τ’ ἀκόλουθα γιὰ τοὺς Πολωνούς, τοὺς Λιθουανούς καὶ τοὺς Σλοβάκους, ποὺ ζοῦσαν στὴν περιοχὴ τοῦ Σιεάγου: Ἀμαθεῖς καὶ ἀποβλακωμένοι ἀπὸ τὴν Εὐρωπαϊκὴ τυραννία, γράφει, εἶχαν ἐκμηδενισθῆ ἀπὸ τὴν Ἀμερικανικὴ ἀδιαφορία, ὅπου διάφοροι μεσάζοντες ἡ πολεικάντηδες τοὺς ἐκμεταλλεύοντας ἄγρια, ἐνῶ οἱ δικαστές δρυιοῦνταν νὰ ἀναγνωρίσουν τὸ δίκιο τοὺς. Κανεὶς δὲ νοιαζόταν — οὕτε τὸ μάθαινε κάν — ἀν τὰ παιδιά τοὺς πιγούνταν στὰ στάσιμα νερὰ ποὺ λιμναζαν μπροστὰ στὶς ἑταμόρφωπες παράγκες τοὺς ἡ ἀν οἱ γιοὶ τοὺς ἐπεφταν αὐτὰ καζάνια ποὺ ἔμφαζαν, γιατὶ οἱ προστάμενοι τοὺς δὲν εἶχαν λάβει κανένα μέτρο ἀσφαλείας γι’ αὐτούς.²² Τὸ φαινόμενο αὐτὸ τῆς ἀθλιότητας, μέσα στὴν ὁποία

νικὰ προβλήματα ἔνθ’ ἀνατ. σ. 82. χ.δ.: ‘Η κοινωνία καὶ ἡ βιομηχανία εἶναι πολύπλευρα καὶ πολύμερα πλεγμένες διαμεταξύ τοὺς, δπως π.χ. εἶναι στενά συνδεμέμενες πολιτικά, οικονομικά, νομικά κλπ. Γι’ αὐτὸ καὶ ένας διπὸ τοὺς πολλοὺς σκοπούς ἔργων τῆς κοινωνιολογίας τῆς βιομηχανίας εἶναι καὶ τοῦτος: νὰ ἔξιγνιάσῃ τὸ περίπλεγμα αὐτῶν καὶ τοὺς νέμους ποὺ διέκουν, δσο κι ἀν ἡ βιομηχανικὴ κοινωνιολογία εἰσόδει κατὰ κάποιο τρόπο μέσα στὰ πεδία τῆς γενικῆς κοινωνιολογίας, ἡ ὅποια ἔμετάξει γενοκά τὴν ὄφη τῆς κοινωνίας καὶ τὶς παντοῖες μορφές, μεταβολές καὶ σχήματά της.

22. Τὶς πληροφορίες τὶς σημειώνων ἀπὸ τὸ βιβλίο τοῦ Fr. Lewis Allen *The Big Change, Amerika Transforms Itself 1900 - 1950* σὲ μετάφρ. Ἐλληνική: ‘Η Μεγάλη ἀλλαγή, μὲ ὑπόττηλο: “Η Ἀμερικὴ μεταμόρφωσε” 1900 - 1950, Ἀθήνα, Ἰκαρός 1956 σ. 10. Τὸ βιβλίο σκιτυγραφεῖ τὶς πολὺ μεγάλες ἀλλαγὲς ποὺ ἔγιναν στὰ ἀποτέλεσμα τῆς βιομηχανικῆς ἐποκοιστάσεως στὴν Ἀμερικὴ κατὰ τὸ πρῶτο ἡμίσου τοῦ αἰώνα μας. ‘Οσον ἀφορᾶ στὴν ἀθλιὰ ζωὴ τῶν ἐργατῶν στὴν Ἀγγλία, ποὺ ἡταν ἡ πρώτη χώρα ἀπὸ τὴν ὄποια ζεινήσει ἡ βιομηχανικὴ ἀπονέσταση, βλ. Ιω. N. Βηρούτηρη, ‘Ἐπίκαιρα κοινωνικὰ προβλήματα, ἔνθ. ἀν. σ. 82. χ.δ. Οἱ κοινωνιολόγοι ἔρευνησαν καὶ ἔρευνον τὸ φαινόμενο αὐτό. ‘Η προ-

ζοῦσαν οι έργατες ως τὸ 1900 καὶ ἀργότερα ἀκόμη, δὲν παρατηροῦνται μόνο στὴ N. Υόρκη, παρὰ καὶ στὶς βιομηχανικὲς πόλεις τῆς Ἀγγλίας καὶ μάλιστα σὲ μεγαλύτερο βαθμό.

"Ολα αὐτὰ τὰ φαινόμενα ὁδηγοῦσαν ἀπὸ τὴν ἀρχὴ πιὸ τῆς βιομηχανικῆς ἐπαναστάσεως ὅλο καὶ στὴν δέκανη τῶν σχέσεων μεταξὺ τῶν κατόχων τῶν μέσων παραγωγῆς, δηλ. τῶν καπιταλιστῶν καὶ ἑκείνων ποὺ ζοῦσαν ἀπὸ τὴν πώληση τῆς ἔργασίας τους, τῶν ἔργατῶν. Τὸ φαινόμενο τῶν κοινωνικῶν ἀντιθέσεων αὐτὴ τὴν ἐποχὴ ἀποτελοῦσε σπουδαῖο θέμα συζητήσεων καὶ πολλοὶ ἔκαναν ἐρευνες ἐπάνω σ' αὐτό. Πλέοντεν δὲ ή νέα βιομηχανικὴ παραγωγὴ τῶν ἀρχῶν τοῦ 19ου αἰώνα ἔκριψε μέσα της τὶς ρίζες συγκρούσεων συμφερόντων μεταξὺ ἑκείνων ποὺ εἶχαν στὰ χέρια τους τὰ μέσα παραγωγῆς, δηλ. τὰ ἔργοστάσια καὶ τὶς μηχανές, καὶ ἑκείνων ποὺ πωλοῦσαν τὴν ἔργασία τους μὲ ἐλεύθερες συμφωνίες φαινομενικά, δχι αὐτές δὲν ἦταν καθόλου δυνατηρέαστες κι ἐλεύθερες.

Μὲ τὴν δὲ καὶ ἀναπτυσσόμενη βιομηχανία καὶ τὴν δὲ καὶ αὐξανόμενη ἔνταση τῶν σχέσεων μεταξὺ ἔργατῶν καὶ ἔργοδοτῶν ἐπῆλθε μιὰ μεταβολὴ καὶ σὲ δρισμένους γλωσσικοὺς δρους, ἵνα φαινόμενο κοινωνιολογικῆς ὅργης, μιὰ μεταβολὴ ποὺ ἀντικατοπτρίζει τὴν ἀλλαγὴ καὶ τὸ κοινωνικὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς, τὴ διαμόρφωση τοῦ κοινωνικοῦ πολιτικοῦ προβλήματος τῆς προλεταριακῆς τάξεως. Οἱ ἀντιθέσεις ποὺ περιεῖχαν οἱ δροὶ πλοῦτος καὶ φτώχεια, ἔννοιες ποὺ ἀπὸ αἰώνες χρησιμοποιοῦσαν οἱ ἀνθρώποι, ἔργισαν τέρατα νὰ συμπυκνωνῶνται μέσα στὶς νέες ἐκφράσεις, στοὺς νέους δρους ἡμερομίσθιο καὶ κερδαίο, Bourgeoisie καὶ Proletariat (Μπουρζουαζία καὶ προλεταριάτο), ἔργοδότης καὶ ἔργατης, δροὶ ποὺ κυριαρχοῦν στὴ φιλολογία τοῦ 19ου αἰώνα στὰ συγγράμματα τοῦ Ἐγέλου, τοῦ Σαλν - Σιμόν, τοῦ Μάρκ, καθὼς καὶ πολλῶν ἄλλων ἀνθρώπη, ποὺ δινέκριζαν κι αὐτοὶ μαζὶ μὲ τοὺς πρώτους τὴ μηχανή καὶ τὴν ἐκβιομηχάνιση σὰν αἰτία πολλῶν κακῶν, ποὺ ἐπεργάτων ἐπάνω στὴν ἔργατικὴ τάξη. "Ηταν ἀπαισθέδοξοι, πλέον, πῶς ἡ μηχανή καὶ ἡ βιομηχανία δὲν κρύβουν μέσα τους τίποτε τὸ καλὸ καὶ τὸ ὀφέλιμο γιὰ τὸν κόσμο, παρὰ δὲ τὴ ἀντικατάσταση τῆς ἀνθρώπινης ἔργασίας μὲ τὴ μηχανή θ' ἀποβῆ ἐξαιρετικὰ ἐπαχμαία γιὰ τὴν ἔργατικὴ τάξη."²³ 'Αλλὰ καὶ οἱ ίδιοι οἱ ἔργατες²⁴ δὲν ἔμειναν εὐ-

πάθικα μᾶς συστηματικῆς ἔρευνας ἐπένω στὴν ἀβύνια ζωὴ τῶν ἔργατῶν τῶν βιομηχανικῶν κέντρων ἔτεινος ἀπὸ τὸ Γάλλο Frederic Le Play (Φρεντέρικ λὲ Πλαί, (1840 - 1882). Μεγαλύτερης ἱστορικῆς σημασίας εἶναι οἱ ἔργατοις τοῦ Charles Booth (Τόρδις Μποθ), 1840 - 1916), "Ἀγγλου κοινωνιολόγου. Τὸ κύριο ἔργο τῆς μελέτης του εἶναι ἡ φτώχεια τῶν ἔργατῶν στὶς μεγάλες βιομηχανικὲς πόλεις τῆς Ἀγγλίας. Τὶς ἔρευνές του τὶς δημοσιεύουν στὸ ἑπτάτομο ἔργο του 1891 - 1916. Επί την Ἀμερικὴ τὶς ἔρευνές τοῦ Μποθοῦ συνέχισε ὁ Rountree (Ράουντρε), ποὺ δρεύνησε τὰς δρους ζωῆς τῶν πιὸ φτωχῶν κοινωνιῶν στρωμάτων τῆς N. Υόρκης.

23. "Οπως ὁ Λαρρίδ Ρικάρδο (David Ricardo) 1771 - 1828, δ Σάρλ Φρεντ (Charles

χαριστημένος καὶ οὗτε καὶ ἀπαθεῖς. Πολλοὶ ἀπ' αὐτοὺς ποὺ διηγήθυναν τὴν κλητηση τῶν δυσαρεστημένων, βρῆκαν τὴν ἐκφραση τῆς δυσαρέσκειάς τους στὴν ἔργατική ἐπανάσταση τοῦ 1848. Οἱ ἀπαισιόδοξες αὐτὲς ἀντιλήψεις τῶν σοσιαλιστῶν τοῦ 19ου αἰώνα ἔρχονταν σὲ ἀντίθεση μὲ τὶς ἀντιλήψεις τοῦ Adam Smith ('Ἀδάμ Σμίθ 1723 - 1790), δ ὁποῖος εἶχε προηγημή ἀπ' δῆλους αὐτοὺς στὴ ζωή.

'Ο Σμίθ ήταν ὑπέρμαχος τῆς ιδέας, δτι μόνο ἡ βιομηχανία θὰ φέρη τὴν εὐημερία στοὺς ἀνθρώπους. Γι' αὐτὸ παρότρυνε τὴν ἐκβιομηχάνιση καὶ τὴν ἀντικατάσταση τῆς μικρῆς βιομηχανίας μὲ τὴ μεγάλη μηχανικὴ βιομηχανία. Κατεχόταν ἀπὸ μιὰ μεγάλη αἰσιοδοξία γιὰ τὶς ὀφέλειες ποὺ μποροῦσε νὰ προσπορίσῃ ἡ μηχανή καὶ ἡ δημιουργία τῶν μηχανικῶν ἔργοστασίων. Καὶ ἡ αἰσιοδοξία του δὲν ήταν ἀστήρικτη, ἀλλὰ γιὰ τὴν ἐποχὴ ἔκεινη ήταν πρωτότυπη καὶ προφητική. Πίστενε, πὼς μὲ τὴν ἀνάπτυξη καὶ τὴν τελειοποίηση τῆς μηχανῆς, μὲ τὴ δημιουργία βιομηχανικῶν ἔργοστασίων, θὰ αὐξανόταν πάρα πολὺ ἡ παραγωγή. Τὰ ἀγαθὰ δὲ τῆς παραγωγῆς, σὰν ἀρθρονα ποὺ θὰ παράγονταν ἀπὸ τὶς μηχανές, θὰ ἐπαρκοῦσσαν καὶ θὰ τὰ ἀπολόγιμαν καὶ οἱ πιὸ ἀπορεις τάξεις. Πίστενε διμῶς, πὼς αὐτὴ ἡ καλὴ ἐπίδραση τότε θὰ πραγματεποιοῦνταν, δταν ἡ πολιτεία θὰ κυβερνιόταν καλά. Οἱ προβλέψεις τοῦ 'Ἀδάμ Σμίθ, ωστερά ἀπὸ διακόσια χρόνια, δηλ. σήμερα, έχουν ἐπαληφθείσει στὸ ὄκεραιο καὶ κάτι περισσότερο ἀκόμη.' Αλλὰ καὶ ἄλλες προβλέψεις τῶν ἀπαισιόδοξων μελετητῶν τῶν κοινωνικῶν προβλημάτων τοῦ 19ου αἰώνα δὲν ἐπαλήθεψαν. Εἶχαν τὴ γνώμη δτι ὁ χίνδυνος τῆς μηχανῆς εἶναι μεγάλος καὶ τοῦτο, γιατί:

α) 'Η μηχανὴ ἀποξενάνει τὸν ἔργατη ἀπὸ τὴν ἔργασία του, δῆθον γίνεται πιὰ δργανό τῆς μηχανῆς, δσο καὶ ἐν αὐτῇ εἶναι ἀνθρώπινο ἔργο, γιατὶ ὁ ἀνθρώπος ἐστι εἶναι ἔνα ὑποκείμενο, ποὺ κάνει ἔνα ἀντικείμενο, τὸ ὅποιο κατόπιν στέκεται μπρὸς στὸ ὑποκείμενο, τὸν κατασκευαστὴ του, σὰν κάτι τὸ ξένο κι ἀκόμη περισσότερο, σὰν κάτι τὸ παντοδύναμο.

β) Εἶπαν, πὼς ὁ ἔργατης γίνεται σκλάβος τοῦ προϊόντος τῆς ἔργασίας του, τὸ δποῖο ἐμφανίζεται κατόπιν ὡς κεφάλαιο, δηλ. τοῦ παρουσιάζεται σὰν κεφαλαιοῦχος ποὺ τοῦ ἀντιστέκεται. Καὶ

γ) 'Αντέταξαν δτι, ἀν καὶ ὁ ἔργατης εἶναι φορέας τῆς βιομηχανικῆς παραγωγῆς, ὀστόσο μένει ἀκτήμων, δηλ. χωρὶς ἰδιοκτησία.

Οἱ θέσεις αὐτὲς τῶν ἀπαισιόδοξων σοσιαλιστῶν, κοινωνικο - οικονομολόγων δὲν ἀνθεξαν στὸ σύνολό τους μὲ τὴν πάροδο τοῦ χρόνου, παρὰ ἐπεσαν,

έκτος άπό τὴν πρώτη, γιατὶ δινεις ἀποξενώνεται ὁ ἐργάτης ἀπὸ τὸ έργο του. Αὐτὴ ἡ ἀποξένωση ὑφίσταται σήμερα, συζητέται καὶ ἔρευνᾶται ἀπὸ τοὺς κοινωνιολόγους καὶ τοὺς φυχολόγους, διπος ἐπίσης μελετᾶται, σὲ σπουδαῖο τῶν ἡμερῶν μας πρόβλημα, ἡ κυριαρχία τῆς μηχανῆς ἐπὶ τοῦ ἀνθρώπου, ὁ ὄποιος σκέψθηκε τὴ μηχανὴ σὰν ὑπηρέτη του κι ὅχι σὰν κυριαρχό του.

Ἡ φροντίδα γιὰ τοὺς ἐργάτες.

Ἡ ἐκβιομηχάνιση δὲν εἶναι κάτι τὸ στατικό, ἀλλὰ μιὰ δυναμικὴ κατάσταση, κάτι ποὺ δῆλο καὶ ἔξελίσσεται, δῆλο καὶ βάνει πιὸ βαθιὰ τὴ σφραγίδα τῆς στὴν κοινωνία, δῆλο καὶ ἀπαιτεῖ καὶ νέα προσαρμογὴ.. Σήμερα, μὲ τὴν πρόσδο τῆς βιομηχανίας καὶ τῆς κοινωνικῆς ἐργατικῆς προστασίας, μὲ τὴν ἴσχυ, ποὺ ἀπόχτησαν οἱ ἐργατικὲς δργανώσεις, ὁ ἐργοδότης, σὲ ὑπόθεσεις π.χ. ἀπεργίας τῶν ἐργατῶν γιὰ διεκδίκηση οἰκονομικῆς αὐξήσεως, δὲν ἔχει δύναμη ἀνώτερη τῶν ἐργατῶν. Τουναντίον βρίσκεται σὲ πολλὰ ἐπίπεδα σὲ μειονεκτικὴ θέση, δισο καὶ ἀν σὲ δῆλα στέκεται σὲ ἀνώτερο ἐπίπεδο.... Οἱ καταστάσεις δημοσίες αὐτὲς παίρνουν πολλὲς μεταβολές. Ὑπάρχουν σήμερα περιπτώσεις, ποὺ ἐργάτης καὶ ἐργοδότης γίνονται συνεταῖροι. Ἡ διάσταση ποὺ ὑπῆρχε μεταξὺ κεφαλαίου καὶ ἐργασίας ἀναγνωρίσθηκε καὶ γι' αὐτὸ ἔγινε πιὰ ἀντικείμενο νομικῆς διαρρυθμίσεως. Μιὰ δὲ ἀπὸ τὶς συνέπειες τῆς αὐξήσεως τῆς δυνάμεως τοῦ ἐργάτη εἶναι καὶ ἡ ἀνύψωση τοῦ ἐπιπέδου γενικὰ τῆς ζωῆς του. Ὑπάρχουν νόμοι προστατευτικοί, κοινωνικὲς ἀσφαλίσεις καὶ τόσα δῆλα ὑπὲρ τοῦ ἐργάτη προστατευτικὰ μέτρα ἀποτελεσματικῆς δυνάμεως ποὺ ἀπόχτησε, τόσα καὶ τέτοιας ἐκτάσεως προστατευτικὰ μέτρα, ποὺ δὲν μποροῦσε νὰ συλλάβῃ ἡ φαντασία τῶν σοσιαλιστῶν κοινωνικῶν ἀναμορφωτῶν τοῦ 19ου αἰώνα.

Ολὴ αὐτὴ ἡ ἔξωτερικὴ ἀσφάλεια, δηλ. τὰ προστατευτικὰ μέτρα, διῆγοιν στὴν ἔσωτερικὴ ἀσφάλεια, στὴν ἔξοικείωση πρὸς τὴ μηχανή, στὴ συνήθεια τῆς ζωῆς τοῦ ἐργοστασίου καὶ τῆς μεγάλης πόλεως. Οἱ διαμαρτυρίες πολλῶν ἐργατῶν κατὰ τὸν περασμένο αἰώνα ἐναντίον τῆς μηχανῆς ἀρχισαν ἀργότερα δῆλο καὶ νὰ ὑποχωροῦν καὶ νὰ τείνουν πρὸς τὴ συμφιλίωσή τους μ' αὐτήν. Προπαθοῦν νὰ γνωρίσουν τὸν τρόπον μὲ τὸν διποῖο αὐτὴ κινεῖται καὶ ἐργάζεται, νὰ κατανοήσουν τὸ νόημά της καὶ τὴν πλατύτερη σημασία τῆς κι ἔτσι νὰ δέσουν τὴ ζωὴ τους μαζὶ της, νὰ κλείσουν τὴ μηχανὴ μέσα στὴ ζωὴ τους. Ἐτσι λοιπὸν ὁ ἐργάτης δῆλο καὶ ἔξοικειώνεται μὲ τὸ ρυθμὸ τῆς μηχανῆς, δῆλο καὶ προσαρμόζεται, ὥστε ἔφτασε ὡς τὸ σημεῖο νὰ συμφιλιωθῇ πιὰ μαζὶ της. Μόνο ποὺ δὲν τὴν κατέκτησε ἀκόμη καὶ ὑπάρχει κίνδυνος νὰ τὸν κατασκῆσῃ αὐτή, νὰ τὸν ὑποτάξῃ.

Ἡ σημερινὴ πορεία τῆς ἐκβιομηχανίσεως δείχνει — κι αὐτὸ εἶναι χαρακτηριστικὸ τῆς σύγχρονης βιομηχανικῆς προόδου — πὼς ἡ ὑπόθεση τὴν ὄποια ἔκαναν οἱ ἀσχολούμενοι κατὰ τὸν 19ο αἰώνα μὲ τὰ κοινωνιολογικὰ προβλή-

μαται τῆς ἐκβιομηχανίσεως, δι τὴν δηλ. ἡ βιομηχανική ἀνάπτυξη θὰ μετέβαλλε τοὺς ἔργατες σὲ ἀνειδίκευτους, σὲ μάζα, δὲν ἀποδεῖχθηκε δρή, δὲν ἐπαλήθευσε, γιατὶ οἱ μηχανὲς ἔχουν πάντα ἀνάρχη ἀπὸ κάποιες εἰδικὲς γνώσεις.¹ Η τεχνικὴ ἀπαιτεῖ τὴν εἰδίκευση, τὴν ἀνάπτυξη μᾶς κατηγορίας εἰδικῶν, μὲ βούθο τὸν ἀνειδίκευτο, δὲ ποτὸς βέβαια ἀμειβεται καὶ λιγότερο.

Ωστόσο ἡ μηχανὴ δημιουργεῖ καὶ ἄλλες ἀκόμη διαφορὲς στοὺς ἔργατες καὶ ὑπηρέτες τῆς. Τοὺς διαφοροποιεῖ, τοὺς διαβαθμίζει, τοὺς τοποθετεῖ σὲ ἀνώτερο ἀπὸ τὸ χειροτέχνη πεδίο. Οἱ Μάρκ, δεχόταν δι τὴν εἶχαμε μιὰ ὁμοιογενῆ τάξη ἔργων.² Ωστόσο αὐτὴ ἡ ἀντίληψή του σήμερα εἶναι ξεπερασμένη, γιατὶ παρατηροῦμε δὲ καὶ μιὰ αὖταν διαφοροποίηση μέσα στὴ μηχανιστικὴ βιομηχανία.

Η μαζικὴ παραγωγὴ δημιούργησε νέες ἀνάγκες, νέες ἀγορὰς καὶ νέες ἀπασχολήσεις, νέες ἔργασίες καὶ ἐπαγγέλματα, δι πως καὶ μιὰ νέα τάξη διοικητικῆς γραφεοχρετίας, ἵνα νέο μέσο κοινωνικὸ στρώμα ἀνάμεσα στοὺς ἐπιχειρηματίες καὶ στοὺς ἔργατες. Σύγχρονα παρουσιάζεται καὶ ἕνα ἄλλο φαινόμενο: ἀλλάζουν μεριφὴ οἱ ἐπιχειρήσεις μὲ τὸ χωρισμὸ τῆς ἰδιοκτησίας καὶ τῆς διευθύνσεως, τῆς δημιουργίας μᾶς νέας τάξεως κοινωνικῆς, ἐνδὲ ἀνώτερον κοινωνικοῦ στρώματος μὲ δρκετὴ δύναμη. Τὸ δημιουργούμενα νέα ταξικὰ στρώματα δὲν ἔχουν, βέβαια, τὴν σταθερότητα καὶ τὴν ἀκαμψία τῶν παλιῶν τάξεων, τῆς παλιᾶς καὶ στας, ὧστόσο διφίστανται, διν καὶ μέσα σὲ μιὰ δημοκρατικότερη ἀπὸ δόλοτε ἀτμόσφαιρα, διπωσδήποτε, τὴν ἐπέδραση τῶν κοινωνικῶν τους ρόλων.

Αντιθέσεις καὶ ἀντάσεις

Οἱ περισσότερες προβιομηχανικὲς κοινωνίες στηρίζονται πολὺ ἐπάνω στὴν παράδοση ἔτσι, ώστε ἡ ἔργασία τοῦ ἀτόμου νὰ μὴν ἔχῃ τύση σημασία γιὰ τὸ κοινωνικὸ πεπρωμένο του, δισο ἡ καταγωγὴ του. “Ἐτσι δυνάμει τῆς καταγωγῆς καταλαμβάνονται οἱ ἀνώτερες κοινωνικὲς θέσεις κατὰ κληρονομικὸ τρόπο. Επομένως καὶ δ χωρικὸς καὶ δ χειροτέχνης κληρονομοῦσαν στὰ παιδιά τους τὴν κοινωνικὴ κατάστασή τους. Οἱ κοινωνικὲς τάξεις εἶχαν σαφῆ τὰ δρια ποὺ τὶς διαχωρίζαν. Λύτα ἡταν σταθερὰ τοποθετημένα, δηλ. ἔτσι, ποὺ δικαίησαν μὲ τὴν μπορῆ οὔτε πρὸς τὰ ἐπάνω νὰ τὰ περάσῃ, νὰ τὰ διασκελίσῃ ἀλλὰ οὔτε καὶ πρὸς τὰ κάτω. Ενας τέτοιος δμως κοινωνικὸς τύπος δὲ συμβιβάζεται μὲ τὴν βιομηχανικὴ παραγωγὴ, γιατὶ τὸ πνεῦμα τῆς ἐκβιομηχανίσεως δὲν προσέχει τὰ δρια τοῦ ἐπάνω καὶ τοῦ κάτω, τὸ ἀνέβασμα καὶ τὸ κατέβασμα τῶν ἀνθρώπων. Ενας δειγμὸς ἔργατης μπορεῖ σήμερα νὰ γίνη μεγάλος ἐπιχειρηματίας καὶ ἔνας ἐπιχειρηματίας μπορεῖ νὰ καταντήσῃ ἡμερομίσθιος ἔργατης.

Μὲ τὸν καιρὸ καὶ τὸ χρόνο ὑποχώρησε ἡ καταγωγὴ σὰ φαινόμενο προσδιτῶν γιὰ τὴν κοινωνικὴ ζωὴ καὶ πῆρε θέση τὸ διθος τῆς ἔργασίας καὶ ἡ ἀπό-

δοση γιατί τὴν ἁνοδο τῶν ἀτόμων σὲ ὑψηλότερες τάξεις, δπως καὶ τὸ ἀντίθετο, γιὰ τὴν πτώση τους σὲ κατώτερες. Μ' αὐτὸ τὸ πνεῦμα ἡ βιομηχανικὴ ἐπανάσταση μετέβαλε τὸ κοινωνικὸ σύστημα τῶν ἀλευτῶν τάξεων σὲ σύστημα ἀνοιχτῶν τάξεων. Δέ φράζεται ἡ ἁνοδος. Οἱ ἀντιθέσεις μεταξὺ τῶν κοινωνικῶν τάξεων ἀμφιλύθρησαν αἰσθητὰ καὶ μόνο κάτι τὸ καινούριο ποὺ παρουσιάσε, δπως εἴπαμε, ἡ βιομηχανικὴ ἐπανάσταση εἶναι ποὺ διαμόρφωσε τὸν τύπο τοῦ ἔργατη τῆς βιομηχανίας μὲ τὶς ἀντιθέσεις του πρὸς τοὺς ἔργοδότες. Ἀντιθέσεις μὲ κίνητρο δχι τὴν καταγωγή, ἀλλὰ τὲ ἀντιμαχόμενα συμφέροντα τῶν δυὸ αὐτῶν ὅμαδων.

'Ωστόσο στὶς βιομηχανικὲς κοινωνίες, δηλ. στὶς βιομηχανικὲς ἀναπτυγμένες χῶρες, ἔκεινη ἡ διαμάχη τοῦ 19ου αἰώνα μεταξὺ ἔργατῶν καὶ ἔργοδοτῶν καὶ ἡ ἀκμετάλλευση τῶν πρώτων ἀπὸ μέρους τῶν δεύτερων, κατέσταση ποὺ ἀθησε τὸ Μᾶρκο στὴ γυναστὴ ὑπὲρ τῶν ἔργατῶν θεωρεῖ του, δχι μόνο δὲν ἀφησε τὰ ἔχνη της, ἀλλὰ ξεπεράστηκε ἔτσι, διστε νὰ μνημονεύεται ἀπλῶς σὰν κάτι ποὺ ἀνήκει στὸ παρελθόν, δηλ. ἀπλῶς στὴν ἱστορία. Αὐτὸ τὸ φαινόμενο παρατηρεῖται βέβαια στὶς καλὰ ἀναπτυγμένες βιομηχανικὲς σήμερα χῶρες τῶν Δυτικῶν Δημοκρατιῶν καὶ τῶν Η.Π.Α. δηλ. στὶς βιομηχανικὲς ἀναπτυγμένες κοινωνίες.

Στὴ Δυτικὴ Εὐρώπη, στὴν Ἀμερικὴ καὶ στὴ Ρωσία οἱ κοινωνιαλόγοι μιλοῦν καὶ χαρακτηρίζουν τὶς σημερινὲς κοινωνίες ὡς βιομηχανικές. Καὶ τὶς χαρακτηρίζουν ἔτσι, γιατὶ αὐτὲς πῆραν σήμερα στὴν δργάνωσή τους μιὰ νέα μορφή, ἀλλιώτως ἀπὸ ὅλλες ἐποχὲς καὶ τοῦτο ἐξαιτίας τῆς μεγάλης ἀναπτύξεως, κυρίως διότερο ἀπὸ τὸ δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο, τῆς βιομηχανίας. Ο τεχνικὸς πολιτισμός, ἡ τεχνικὴ καὶ βιομηχανικὴ ἐξέλιξη καὶ ἡ κυριαρχία τῆς μηχανῆς, ἔβανεν καὶ βάνουν τὴ σφραγίδα τους ἐπάνω στὴ μορφὴ καὶ στὴν δργάνωση τῆς σημερινῆς κοινωνίας.²⁴

Οἱ ἀντάσεις καὶ οἱ συγχρούσεις ὀστόσο, δὲν μποροῦν νὰ παύσουν, γιατὶ ἀποτελοῦν ἥνα οὐσιαστικὸ μέρος τῶν μορφῶν καὶ τῶν σχημάτων τῶν κοινωνῶν, τὶς ὅποιες δὲν μπορεῖ κανένας νὰ σκεφθῇ χωρὶς ἀντάσεις, χωρὶς ἀναμετρηση γύρω ἀπὸ τὴ μορφὴ τους καὶ τὴν κοινωνικὴ δργάνωσή τους, ἀλλὰ μὲ τοῦτο τὸ ἰδιαίτερο καὶ ξεχωριστὸ γνώρισμα βέβαια: πὼς αὐτὲς οἱ ἀναμετρήσεις δὲ γίνονται πρόσκομμα, παρὰ δίνουν ὀθηση σὲ κοινωνικὲς διαρρυθμίσεις, στὴν ἀνάπτυξη καὶ στὴν ἀνάδειξη τους. Πέρα διότο δὲν τὸ νόημα προβαλε σὰν ἀπαίτηση τοῦ τεχνικοῦ πολιτισμοῦ καὶ τοῦ βιομηχανικοῦ πνεύματος ἡ δημιουργία μέσω στοὺς χώρους ἔργασίας μᾶς ἀνθρώπινης ἀτμόσφαιρας.

24. Γιὰ τὸν τεχνικὸ πολιτισμὸ τῆς ἐποχῆς μᾶς καὶ τὴν ἐπέραση του ἐπάνω στὴν κοινωνικὴ ἡ αὐτὴ τὴν μηδρώπων βλέπε. Ἰω. Ν. Πηροτίρη, "Επέντερα κοινωνικὰ προβλήματα Ἑνθ. διαν. σ. 65 - 155. Ἐκεῖ παρουσιάζονται οἱ πό χαρακτηριστικὲς ἀπειρόσεις τῆς τεχνικῆς ἐπὶ τῶν κοινωνικῶν σχημάτων καὶ τῆς ἐν γένει κοινωνικῆς ζωῆς μᾶς.

Μὲ τὴν πάροδο τοῦ χρόνου καὶ κυρίως κατὰ τὰ τελευταῖς χρόνιαι, δηλ. κατὰ τὴν τρίτη φάση τῆς βιομηχανικῆς ἀπαναστάσεως,²⁵ παρατήρησαν, πῶς ή ἀπόδοση τοῦ ἐργάτη στὸ ἔργοστάσιο καὶ γενικότερα κάθε ἐργαζόμενου σὲ ὅποιοιδήποτε χώρο, δὲν ἔξαρτάται μόνο καὶ ἀποκλειστικά ἀπὸ τὸ μισθό, τὴν ὄλικὴ ἀμοιβή, αύτε ἀπὸ τὴν κοινωνικὴ καὶ πολιτικὴ φροντίδα καὶ πρόνοια, τοὺς προστατευτικοὺς νόμους ὑπὲρ τῶν ἐργατῶν, ἀλλὰ αὔτε καὶ ἀπὸ τὴν καλυτέρευση τῶν ἔξωτερικῶν δραστηριών, παρά, δικαὶος ἀποδείχθηκε,²⁶ ἡ δραστηριότητα καὶ ἡ ἀποδοτικότητα τοῦ ἐργαζόμενου ἔξαρτάται οὐσιαστικά ἀπὸ τὶς φυχικὲς ἀξίες τῆς καλῆς συμπεριφορᾶς καὶ τῆς ἀνθρώπινης μεταχειρίσεως τῶν ἐργαζόμενων. Καὶ ἀκόμη δρίζεται ἡ δραστηριότητα καὶ ἡ ἀπόδοση τοῦ ἐργαζόμενου ἀπὸ τὴν χαρὰ γιὰ ἐργασία, ἀπὸ τὴν ἀναγνώριση, ἀπὸ τὶς καλές συνανθρώπινες σχέσεις καὶ τὴν ἀναπτυγμένη καὶ καλλιεργημένη συναδελφικότητα καὶ γενικότερα ἀπὸ δισταύλων καὶ ἀλλα περιόδους, ποὺ ήδη τὰ καλοῦμε μὲ ἔνα λόγο ἐργοστασιακὸ κλίμα, ἀτμόσφαιρα χώρου ἐργασίας ἡ καλύτερα μὲ τὸ διεθνῆ δρό^{Human Relations (Χιούμαν ρελेशενς)}.

* Ανθρώπινες σχέσεις

Ἡ καλλιέργεια τῶν ἀνθρώπων σχέσεων, ἡ ἀνθρώπινη μεταχείριση τῶν ἐργαζόμενων καὶ ἡ δημιουργία ἀρμονικοῦ κλίματος συέσσεων μεταξὺ ἐργαζόμενων είναι ἀπαίτηση εὑρύτερου κοινωνικοῦ καὶ οἰκονομικοῦ νοήματος. Ἡ οἰκονομία δὲν είναι ἀπρόσωπη. Στὴν οἰκονομικὴν ζωὴ καὶ σὲ πολλὰ ἄλλα πεδία ἔχουμε νὰ κάνουμε μὲ τοὺς συνανθρώπους μας καὶ μὲ διες τὶς τάσεις, τὶς προσπάθειες, τὶς ἐπιθυμίες, τὶς λαχτάρες τῆς ἀνθρώπινης φύσης, αύτὲς ποὺ πρέπει νὰ τὶς λαβαίνουμε διπόλη μας, ἀν θέλουμε νὰ διαπτύξουμε ἀνθρώπινες σχέσεις, νὰ τὶς καλλιεργήσουμε καὶ νὰ τὶς καλυτερεύσουμε, ἀπαίτηση πολύμερη καὶ πολύπλευρη τοῦ αἰκόνα τῆς τεχνικῆς καὶ τοῦ βιοτεχνικοῦ πνεύματος, μὲ τεράστιες κοινωνικές καὶ οἰκονομικές ἐπιδράσεις καὶ ἐπιπτώσεις. Ἡ καλλιέργεια τῶν ἀνθρώπων σχέσεων στὸν χώρους ἐργασίας λογαριάζεται σήμερα πολύ, δχι μόνο στὶς 'Ην. Πολιτεῖες τῆς Βορείου Αμερικῆς, ἀλλὰ καὶ στὶς διλλεις καλὰ ἀναπτυγμένες βιομηχανικὲς κοινωνίες τῆς Δυτ. Εὐρώπης καὶ λαζαίνεται στὰ σαβαρὰ διπόλη, σὰν ἔνας σπουδαῖος παράγον γιὰ τὴν ἀνάπτυξη

25. 1760 - 1899 ἡ πρώτη φάση. Ἡ δεύτερη φάση ἀπὸ τὸ 1900 - 1945 καὶ ἡ τρίτη φάση ἀπὸ τὸ 1945 καὶ συτερα, ἡ φάση τοῦ αὐτοματισμοῦ.

26. Τὶς παρατηρήσεις τὶς έκανε πρώτα δ 'Αμερικανὸς κοινωνιολόγος Elton Mayo, στὰ Hawthorne Experiments τῆς Western Electric Company πλησίον τοῦ Σικάγου. Τὰ ἀποτελέσματα τῶν πειραμάτων τὰ ἔκθεσει στὸ βιβλίο του The Human Problems of an Industrial Civilization 1933, 1946, πρβλ. 'Ιω. Ν. Σηροτόρη Βιομηχανικὴ Κοινωνιολογία, παραδίστας, σ. 56 - 140 — Καὶ 'Ανθρώπινες Σχέσεις εἰς τὰς αυτοχθόνους ἐπιχειρήσεις θίδοση Εδ. Κτ. Πα. 1966.

καὶ τὴν πρόδοθ τῆς βιομηχανίας τόσο, δοσο δο οἰκονομικὸς καὶ τεχνικὸς παράγων.

Οἱ περισσότερες ἀπὸ τὰς μεγάλες ἐπιχειρήσεις στὶς βιομηχανικά, βέβαια, ἀναπτυγμένες χῶρες, διαθέτουν ἔνα μεγάλο ἀριθμὸν ἀπὸ εἰδικούς, οἵ διοῖσι ἀσχολοῦνται ἀποκλειστικὰ μὲ τὰ προβλήματα τῶν ἀνθρώπινων σχέσεων καὶ τῆς ἀνθρώπινης μεταχειρίσεως. Σὲ δλα τὰ σημαίνοντα Πανεπιστήμια, ἀλλὰ καὶ στὸ πολυαριθμότατα Ἰνστιτοῦτα τῆς Β. Ἀμερικῆς καὶ τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης ἔρευνῶνται κατὰ ἐπιστημονικὸν τρόπο τὰ προβλήματα, τὰ διοῖσι προκύπτουν ἀπὸ τῇ σημασίᾳ τῆς ἀνθρώπινης μεταχειρίσεως μέσα στοὺς χώρους ἐργασίας. Ἔγινε πλατεὰ τὰ διατεληπτό, διτὶ ἐκτὸς ἀπὸ τὴν τακτικὴν ἀμοιβὴν τοῦ ἐργαζόμενου, τῇ μονιμότητα τῆς ἐργασίας, τὴν ἀσφάλεια τῆς θέσεως καὶ λοιποὺς δημοιούς παράγοντες ὑπάρχουν καὶ μερικὲς ἄλλες ἀνθρώπινες ἀπαιτήσεις ποὺ πρέπει νὰ ἐκπληρωθοῦν, ἐὰν θέλῃ κανένας αἱ ἐργαζόμενοι σὲ διαδικές ἐργασίες ν' ἀποτελοῦν μιὰ ἀρμονικὴ κοινότητα, μιὰ ὅμαδα εὐχαριστημένων ἀνθρώπων, μὲ καλὰ ἀποτελέσματα στὸ ἔργο τους, μὲ πλούσια ἀπόδοση, ποιοτική καὶ ποσοτική.

Ἡ καλὴ θέληση

Οἱ κοινωνιολογικὲς καὶ ψυχολογικὲς ἔρευνες ποὺ ἔγιναν κατὰ τὰ τελευταῖα πενήντα χρόνια ἀπόδειξαν, δτὶ ἔνας ἔξαιρετικὰ σπουδαῖος παράγων γιὰ τὴ βελτίωση τῆς ποσοτικῆς καὶ τῆς ποιοτικῆς ἀποδόσεως τῆς παραγωγῆς εἶναι ἡ ἐσωτερικὴ διάθεση τοῦ ἐργαζόμενου, ἡ χαρὰ γιὰ τὴν ἐργασία, ἡ ἀφοσίωσή του ἀπὸ ἐσωτερική, δική του θέληση κι ὅχι ἀπὸ ἐσωτερικὴ ἐπιβολή. Ἔνας ψυχολόγος ἔρευνητής λέγει δτὶ μιὰ πικραμένη διάθεση τοῦ ἐργάτη, μιὰ ἀτεμδοφαιρὰ δυσανασχετήσεως μέσα σὲ ἓνα ἔργοστάσιο, σὲ ἓναν ὀποιοδήποτε χῶρο ἐργασίας, ξημείωτες ἀνυπολόγιστα. Ἐπειτα εἶναι γνωστό, πώς, δοσο κι ἀν εἶναι μελετημένοι οἱ τρόποι καὶ οἱ μέθοδοι ἐργασίας, δὲν ἔχουν ἀπόδοση, παρὰ μόνον, δταν ὁ ἐργάτης συγκατατεθῇ νὰ καταθέσῃ τὸ πιὸ σπουδαῖο, τὴν καλὴ θέληση, δταν ἡ μηχανὴ λικανθῇ, εἴπαν, μὲ τὴν ψυχὴ τοῦ ἐργάτη ἐπάνω στὴν ἐργασία. Αὐτὸ τὸ ἔντενημα τῆς χαρᾶς τοῦ ἐργάτη γιὰ τὴν ἐργασία ἔχει γίνει σήμερα στὶς βιομηχανικὲς κοινωνίες σπουδαῖο πρόβλημα, τὸ διοῖσο ἀπασχολεῖ πολὺ τὸν ἐργοδότη, δπως καὶ τὸ πῶς νὰ κρατῇ τοὺς ἐργάτες του σὲ καλὴ διάθεση. Σήμερα οἱ ἐργοδότες τῶν μεγάλων, ἀλλὰ καὶ τῶν μικρῶν βιομηχανιῶν καὶ τῶν ἐργαστηρίων στὶς βιομηχανικὰ ἀναπτυγμένες χῶρες, ἀναζητοῦν μέσα, τρόπους καὶ δρόμους ποὺ θ' ἀκολουθήσουν, γιὰ νὰ ἐπιδράσουν εὑρεγετικὰ στὶς μάζες τῶν ἐργοστασίων. Ἡ στάση τους ἀπένσεντε τῶν ἐργαζομένων ἔχει γίνει ἀπὸ τὰ ἴδια τὰ πράγματα ἀνθρώπινοτερη. Ὁ προτεστάμενος προχωρεῖ ἔχρι μὲ χέρι μὲ τὸν ὑφιστάμενο στὸ ἔργο. Ἐγκατέλειψε πιὰ τὶς φωνὲς καὶ ζητεῖ τὴν κατανόηση. Τὸν προτεστάμενο τὸν ἀπασχολεῖ τὸ πῶς θὰ μεταχειρισθῇ τοὺς ἀνθρώπους, δηλ. πῶς θὰ ἐπιδράσῃ στοὺς ὑφισταμένους του μὲ καθαρὰ ψυχολογικὰ μέσα, γιὰ νὰ τοὺς κερδίσῃ γιὰ τὴν ἐργασία του.

Σήμερα δέ έργαζόμενος δὲν ἀντικρύζεται σὰ μάζα, παρὰ σὰν ἄτομο. Ἀναζητοῦν κάτω ἀπὸ κάθε έργαζόμενο ἄτομο νὰ ἀνακαλύψουν τὶς ὑπάρχουσες δυνατότητες γιὰ μιὰ ἀνώτερη ἀπόδοση έργασίας. Κι αὐτὲς οἱ δυνατότητες δὲν ἀνήκουν μόνο στὸ φυσιολογικὸ μέρος τοῦ ἀνθρώπου, διὰ τοῦτον παλιότερα, παρὰ καὶ στὸ ψυχικὸ πεδίο του. Ἀρχισαν νὰ ζητοῦν, νὰ ἀνακαλύψουν κάτω ἀπὸ τὴν έργασία τὸν ἀνθρώπο καὶ νὰ ἀσχολοῦνται συστηματικὰ μ' αὐτὸν. Θέλησαν, λοιπόν, ἀνάμεσα στὶς ἄλλες ἔρευνες ποὺ ἔκαναν, νὰ μάθουν, πῶς μπορεῖ κανένας νὰ ἐπιδράσῃ στὸν έργατη μὲ σκοπὸ νὰ ἀποδώσῃ αὐτὸς περισσότερο καὶ πῶς θὰ πρέπη νὰ τὸν μεταχειρισθῇ, γιὰ νὰ δώσῃ μὲ τὴ θέλησή του στὴν έργασία του τὸν ἔσυτό του. Εἶναι ἔνα πρόβλημα, ποὺ ἀπασχολεῖ τοὺς ἐπιστήμονες καὶ τοὺς έργοδότες, ἀλλὰ καὶ τοὺς έργατες τῶν βιομηχανικὰ ἀναπτυγμένων χωρῶν. Ἔγιναν καὶ γίνονται συνέδρια σὲ διεθνῆ ἔκταση, στὰ διοῖα συζητοῦνται καὶ ἔρευνῶνται κυρίως οἱ δρόμοι καὶ τὰ μέσα, τὰ διοῖα θὰ πρέπη ν' ἀκολουθήσῃ κανένας, γεὰ νὰ δημιουργήσῃ μιὰ ἀτιθεσφαιρὰ τέτοια μεταξὺ έργοδότη καὶ έργατη, ποὺ οἱ σχέσεις τους νὰ είναι ἀρμονικές, μὲ ἀποτέλεσμα τὴν ἀνύψωση τόσο τοῦ έργατη καὶ γενικότερα τῆς έργασίας, ἀλλὰ κι ἀκόμη πιὸ πέρα, τὴν καλύτερη ἀνάπτυξη τῆς βιομηχανικῆς κοινωνίας. Γι' αὐτὸ καὶ σήμερα στὶς βιομηχανικὲς κοινωνίες δργανώνουν τὰ έργοστάσια ἔτσι, ὥστε νὰ μὴν μποροῦν ἀπλῶς καὶ μόνο νὰ ἐκπληρώνουν τὶς οἰκονομικὲς ἀποστολές καὶ δραστηριότητές τους, παρὰ νὰ σταθεροποιοῦν καὶ νὰ ἔξασφαλίζουν σύγχρονα στὰ μέλη τῆς κοινωνίας δρους ζωῆς τέτοιους, ὥστε νὰ μένουν οἱ ἀνθρώποι εὐχαριστημένοι. Γι' αὐτὸν ἀκριβῶς τὸ λόγο προσπαθοῦν, ὥστε οἱ προϊστάμενοι καὶ οἱ ὑπεύθυνοι τῶν έργοστασίων νὰ καταρτίζωνται στὰ ἀνθρώπινα προβλήματα ἔτσι ἀκριβῶς, διὰ τοῦτον κατατοπισμένοι στὰ οἰκονομικὰ καὶ τεχνικὰ προβλήματα.

Κι αὐτὴ ἡ έργασία, δηλ. ὁ καταρτισμὸς στὰ προβλήματα τῶν ἀνθρώπινων σχέσεων, δὲν εἶναι οὔτε εἴκολη οὔτε καὶ ἀσήμαντη, γιατὶ ἡ ἀνάπτυξη καὶ ἡ διατήρηση τοῦ δημοκρατικοῦ ίδεωνδον, μᾶς λέγει ἔνας Ἀμερικανὸς κοινωνιολόγος, ἔξαρτάται πολὺ ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους ποὺ είναι ταυμένοι νὰ προΐστανται τῶν ἀλλῶν, ἔξαρτάται πολὺ ἀπὸ τὴ στάση, ποὺ παιρούνται ἀπέναντι τῶν συνανθρώπων τους, ἀπέναντι ὑφισταμένων καὶ συνεργατῶν. Γιὰ νὰ δημιουργήσουν κλίμα ἀνθρώπινων σχέσεων καὶ ἀνθρώπινης μεταχειρίσεως, θέλουν πολλὰ μέτρα τόσο ἔμμεσα, διό τοῦτο καὶ ἀμεσα.²⁷

Τὰ ἔμμεσα μέτρα εἶναι φυσικῆς καὶ ὑλεκτῆς φύσεως παράγοντες: καλύτεροι π.χ. δροι έργασίας καὶ ζωῆς. Τὰ ἔμμεσα εἶναι ψυχικῆς φύσεως: λογικοὶ καὶ συναισθηματικοὶ λόγοι, ἐνθάρρυνση, παράκληση, φιλικὴ στάση ἢ καὶ ἀπειλή, ἀκόμη καὶ τεμωρία. Ἡ ἀλήθεια εἶναι, πῶς ἡταν βαθιὰ ριζωμένο καὶ πίστη τῶν

27. Τὸ θέμα ἔξετάζεται ἀκτενότατα στὶς σημειώσεις τῶν παραδέσποιν μου, Βιομηχανικὴ Κοινωνιολογία, ἀνθρώπιτες σχέσεις σ. 58 - 140.

ἀνθρώπων θτι ἡ ἐργασία, καὶ χυρίως ἡ σωματική ἐργασία, εἶναι μιὰ τιμωρία, στὴν διποία ὑποβάλλεται ὁ ἀνθρώπος μόνο ἀπὸ πίεση καὶ ὀνάγηση. Ἡ ἀντίληψη αὐτῆς μὲν μὲ τῇ βουλίμιᾳ τῶν ἐργοδοτῶν, ποὺ σκοπός τους ήταν δοσο μποροῦσαν περισσότερο νὰ ἐκμεταλλεύθοιν γιὰ ἀτομικὰ ὄφέλη τους τὴν ἐργασία τοῦ ἐργάτη, τὸν ἔκαναν ἔτσι, ὥστε αὐτὸς νὰ εἶναι ἀπόλυτα ἔξαρτημένος ἀπὸ τὸν ἐργοδότη. Ἡ ἔξαρτηση αὐτῆς τὸν κρατοῦσε μέσα σὲ ασθενὴ φτώχεια κι ἀνέργεια. Κυριαρχοῦσε μᾶλιστα ἀρχετά ριζωμένη καὶ διαδεδομένη στους κόλπους τῶν ἐργοδοτῶν ἡ πεποίθηση, πώς, δταν ὁ ἐργάτης πληρωθῇ καλά, τότε χάνει τὴ διάθεσή του γιὰ ἐργασία, γίνεται τεμπέλης, ὀκνηρός. Γι' αὐτὸν καὶ καλλιεργοῦσαν τὴ φτώχεια, γιὰ νὰ πλέζουν τὸν ἐργάτη γιὰ ἐργασία. Φοβοῦνται τὶς μεταρρυθμίσεις στὸ ἐργατικὸ δίκαιο καὶ τὴ βελτίωση τῶν δρων ζωῆς καὶ ἐργασίας, γιατὶ εἴχαν τὴ γνώμη θτι μὲ τὸν τρόπο αὐτὸν θὰ λιγότερες ἡ ἀπόδοση καὶ δὲλλος τοῦ φτωχοῦ ἐργάτη πρὸς τὴν ἐργασία του.

Σήμερα, μὲ τὴν ἀνάπτυξη τοῦ βιομηχανικοῦ πνεύματος καὶ τὴν πρόοδο τοῦ τεχνικοῦ πολιτισμοῦ ἔχει ἀποδειχθῆ, πώς στὶς βιομηχανικὲς κοινωνίες τὸ ἀπαγγελμα καὶ οἱ κοινωνικὲς σχέσεις ἐργασίας δὲν εἶναι καθόλου κάτι ἔνο ἀπὸ τὴ ζωὴ τοῦ ἐργάτη, παρὰ τουναντίον, δτι ἡ κοινωνικὴ ζωὴ του κερδίζει σὲ σημασία καὶ παίρνει μορφὴ καὶ ἀνάπτυξη ἀπὸ τὴν ἀπαγγελματικὴ πείρα του. Κι ἀκόμη ἔχει διαπιστωθῆ ἀπὸ ἀπιστημονικὲς ἔρευνες — δπως π.χ. τοῦ Elton Mayo — δτι ὁ δρίζοντας τῶν ἀπαιτήσεων τοῦ ἐργάτη, οἱ μορφὲς στάσεως καὶ συμπεριφορᾶς, οἱ τρόποι συνθειῶν καὶ ὅλοι περάγοντες ποὺ δρίζουν τὶς κοινωνικὲς σχέσεις τους, καθορίζονται ἀπὸ κοινωνικὰ βιώματα τὰ δποῖα ζῆ δ ἐργαζόμενος μέσα στὴ βιομηχανικὴ ἐπιχείρηση, στὴν διποία ἐργάζεται.

Ἐπειτα πάλι ἀπέδειξε ὁ Elton Mayo, πώς ἡ βιομηχανικὴ ἐργασία εἶναι πάντα ὁμαδικὴ δραστηριότητα. Οἱ δμάδες δρίζουν δχει μόνο τὸ ρυθμὸ τῆς ἐργασίας τῶν μελῶν τους, παρὰ καθορίζουν καὶ τὴν δικὴ ἀξιοποίηση τοῦ περιβάλλοντος τῆς ἐπιχειρήσεως, τὸ συγαίσθημα τῆς ἀσφάλειας, τοὺς κοινωνικοὺς τρόπους συμπεριφορᾶς καὶ τὴν ἴκανότητα τῆς ἀποδόσεως. Ἐχει ἀποδεῖξει, πώς ἡ καλὴ κοινωνικὴ φήμη καὶ ἡ προσωπικὴ ἐκτίμηση τοῦ ἐργάτη συμβάλλουν πολὺ στὴν ἀπόδοση τῆς ἐργασίας.²⁸

Γενικὴ παρατήρηση

Ἡ βιομηχανικὴ ἐπανάσταση προχωροῦσε καὶ ἀναπτυσσόταν στὶς ἀρχές κάπως δέργα, ἀλλὰ κατόπιν μὲ γοργὸ ρυθμὸ μέσα σὲ μεθυστικὴ κατάσταση γιὰ τὶς ἐπιτεέζεις καὶ τὶς ἐπιτυχίες της, γιὰ τὶς κατακτήσεις της καὶ τὶς ἀλλαγὲς ποὺ ἔφερε σὲ πολλὰ πεδία καὶ χυρίως στὸ οἰκονομικό. Πατέρος λησμονοῦσε νὰ λέψῃ ὑπόψη της τὸν ἔδιο τὸν ἀνθρώπο. Ὁ κόσμος πετύχαινε καὶ πέτυχε τὴν

28. Ὁ Elton Mayo Ένθ. Δικτ.

έκπλήρωση και τὴν τελείωση πολλῶν οἰκονομικῶν σκοπῶν, φαίνεται δμως, πώς στὶς ἐπιτεύξεις του ἔχασε τὸ σκοπὸν τῆς ζωῆς. Παρ’ δὴ τῇ μεγάλῃ ἐπίδρασῃ ποὺ ἀσκεῖ στὴ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου ἡ βιομηχανικὴ ἐπανάσταση, ἡ ἀνευ προηγουμένου πρόοδος τῆς τεχνικῆς, δὲ μᾶς ἔδωκε τὸ νόημα τῆς ζωῆς, ἀλλὰ καὶ οὗτε μπορεῖ νὰ μᾶς τὸ δώσῃ, γιατὶ εἰ σκοποὶ καὶ τὸ νόημα τῆς ζωῆς δὲ βρίσκονται μέσα στὴν τεχνική, παρὰ μέσα στὸν ίδιο τὸν ἀνθρώπο.

“Ολα τὰ κασμοῖστορικὰ γεγονότα, τὰ ὅποια εἶχαν παρουσιασθῆ στὶς πρὸ τοῦ 19ου αἰώνα ἐποχές, ἤταν κατὰ ἓνα μικρὸ μόνο καὶ περιορισμένο νόημα γενικά, δηλαδὴ παγκόσμιας ἀκτίνας γεγονότα. Ἡ βιομηχανικὴ δμως ἐπανάσταση ποὺ ἐμφανίστηκε πρῶτα στὴ μικρὴ Δυτικὴ Εὐρώπη, ἀπλάθηκε σ’ δῆλο τὸν κόσμο, πήρε μορφὴ καὶ ἔννοια παγκόσμιου γεγονότος, γιατὶ κανένα μέρος τῆς γῆς δὲν ἔμεινε ἀνέγγιχτο ἀπ’ αὐτὴν ἢ καὶ ἀν κάποιου κάτι τομεῖνε, ἡ βιομηχανικὴ ἐπανάσταση βρίσκεται τώρα ἐν περείᾳ πρὸς αὐτό. Τὸ τεχνικὸ βιομηχανικὸ πνεῦμα γίνεται πιὰ νόμος ζωῆς σὲ παγκόσμια κλίμακα, νόμος ζωῆς ἐνδεικόμενος ποὺ βρίσκεται καὶ κύπεται πιὰ κάτω ἀπὸ τὸ κοινὸ πεπρωμένο. (Freyger ίθ. ἀνωτ. σ. 252).

Κοντά στὸ παγκόσμιο ἀπλαύμα τοῦ πνεύματος τῆς βιομηχανικῆς ἐπαναστάσεως τῆς ἐποχῆς μας διακρίνουν δύο χαρακτηριστικὰ σημεῖα, τὰ ὅποια καὶ ἐπισημαίνουν κατὰ ξεχωριστὸ καὶ ίδιαίτερο τρόπο: τὴν ταχύτητα τῆς ἐμφανίσεως καὶ τῆς ἔξαπλωσεως τοῦ βιομηχανικοῦ καὶ τεχνικοῦ πνεύματος, μὲ σταθερὴ καὶ γρήγορη ἀνάπτυξη ἐνὸς ἀνευ προηγουμένου κυρίως ὄλικοῦ πολετισμοῦ καὶ τὴν ἀνικανότητα τῆς ἀνθρώπινης φύσεως νὰ προσαρμοσθῇ διπλαὶς πρέπει στὶς πολὺ διαφορετικὲς συνθῆκες καὶ δρους ζωῆς. Αὐτὸ τὸ δεύτερο ίδιαίτερο γεγονός δίνει λαβὴ σὲ πολύπλευρη καὶ πολύμερη κριτικὴ συζήτηση γιὰ τὰ ὑπὲρ καὶ τὰ κατὰ τοῦ αἰώνα τοῦ βιομηχανικοῦ πνεύματος καὶ τῆς τεχνικῆς.

Πρὸς ἀπὸ ἔνα αἰώνα ἢ καὶ λίγο νωρίτερα, δηλαδὴ πρὸς ἀπὸ ἓνα μικρὸ σχετικὸ χρονικὸ διάστημα, ὁ κόσμος ζοῦσε σχεδὸν δμοια καὶ ίδια, ὅπως ζοῦσε πρὸ χιλιάδων χρόνων. Ἡ μακρινὴ Ἀνατολὴ ἀποτελοῦσε ἓναν κόσμο τέλεια ξεχωριστό, μακριά, ἀνέγγιχτη καὶ τέλεια ξένη ἀπὸ τὴν Εὐρωπαϊκὴ σκέψη, τέσσο ξένη, σὰ νὰ βρισκόταν σὲ κάποιον δὲλον πλανήτη. Ἡ τροπικὴ Ἀφρικὴ ἀγνωστὴ καὶ ἡ Δύση ἀφειοκατοικημένη. Σὲ χρονικὸ διάστημα τριῶν γενεῶν δέθηκε δῆλος ὁ κόσμος καὶ αὐτὸ τὸ δῆλον ἀλλαξε. Μὲ μὰ δισυνήθιστη ταχύτητα ἀνέβηκαν οἱ γνῶσεις τοῦ ἀνθρώπου σὲ σημεῖο ποὺ δὲν εἶχαν φτάσει ποτὲ καὶ ἀποκολλήθηκε αὐτὸς ἀπὸ ἔνα τρόπο ζωῆς, ποὺ ἐπὶ αἰώνες τὸν δρίζε αὐστηρὰ τὴν παράδοση.

“Ἡ ἔξαρτηση τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὰ μέσα τῆς παραγωγῆς δὲν εἶναι βέβαια πρωτόφαντο καὶ ἀποκλειστικὸ φαινόμενο τοῦ περασμένου αἰώνα. “Ολοὶ εἰ αἰ-

νες παρουσιάζουν αύτή την κατάσταση, άλλα δέ διαφορά μας βρίσκεται σε τούτο: στις περασμένες έποχές τό φαινόμενο αύτό σημείωνε σε πολύ μικρή κλίμακα την έμφανσή του, με έλαττωμένη τη σημασία του. Σήμερα δημιουργείται το βιομηχανικό πνεῦμα, με την τεράστια έξέλιξη πού πήρε, έξάρτησε τὸν άνθρωπο άπ' αύτό τόσο, ώστε δὲν μπορεῖ κανένα γένη σύγχριση αντῆς τῆς έξαρτησεως με περασμένες έποχές. Ή μεγάλη έξάρτηση τοῦ άνθρωπου τῆς έποχῆς μας άπό τη βιομηχανία τὸν έκανε νὰ ἀναζητήσῃ νέους καὶ άλλιωνικοὺς κοινωνικοὺς προσανατολισμούς, διάφορους ἀπὸ κείνους ποὺ ἦταν σε παλιότερες έποχές, δηλαδὴ ὡς τὴν Ἐναρξη τῆς βιομηχανικῆς ἐπαναστάσεως.

Η νέα κατάσταση ποὺ δημιουργήθηκε μὲ τὴν βιομηχανικὴν ἐπανάσταση, κατάσταση οἰκονομικῆς, κοινωνικῆς, φυχολογικῆς καὶ πνευματικῆς ἀλλαγῆς, παρουσίασε μιὰ πολύπλευρη καὶ πολύμερη τάση γιὰ μεταρρυθμίσεις καὶ προγραμματισμό, μὲ βασικὴ κατευθυντήρια γραμμή τὴν προσπάθεια τῆς προσαρμογῆς τοῦ άνθρωπου πρὸς τὸν τεχνικὸν βιομηχανικὸν κόσμο. Η τάση αὐτὴ γιὰ δημιουργία μᾶς καθολικῆς κοινωνικῆς τάξεως συνοδεύεται ἀπὸ μιὰ αἰσιόδοξη σκέψη προβόν.

Η ἔκβιομηχάνιση δνοιεῖ τοὺς δρόμους γιὰ τὴν σημερινὴ τεχνικὴ πρόοδο καὶ ἡ βιομηχανικὴ ἐπανάσταση παρουσίασε μιὰ τομὴ στὰ κοινωνικὰ φαινόμενα δινευ προτηγουμένου. Προκάλεσε μιὰ πρωτοφανῆ γιὰ τὴν παγκόσμια ιστορία αὖξηση τοῦ πληθυσμοῦ τῆς γῆς. Ανέβασε τὸ μέσον δρο τῆς ζωῆς τοῦ άνθρωπου ἀπὸ τὰ 28 καὶ 30 χρόνια ποὺ ἦταν κατὰ τὸ 1870, στὰ 65 ή 70 χρόνια σε μερικὲς βιομηχανικὰ ἀναπτυγμένες χῶρες.

Στὴν ἀρχὴ τῆς βιομηχανικῆς ἐπαναστάσεως δημιουργήθηκε τὸ προλεταριάτο. Μέ τὴν βιομηχανικὴν ἀνάπτυξην καὶ τὴν πρόοδο τῆς τεχνικῆς ξετάσεις δημιουργεῖται στὶς ήμέρες μας τὸ προλεταριάτο στὶς βιομηχανικὰ ἀναπτυγμένες κοινωνίες νὰ ἀνεβαίνῃ σημαντικὰ οἰκονομικὰ καὶ κοινωνικὰ κατὰ εἰρηνικὸν καὶ ησυχὸν τρόπο. Καλυτερεύει οὐσιαστικὰ τὴν θέση του, βγαίνει ἀπὸ τὴν πτώχεια καὶ τὴν πείνα ἀποπρολεταριοποιεῖται, ἀνεβαίνει σὲ ψηλότερα οἰκονομικὰ καὶ κοινωνικὰ πεδία τόσο, ποὺ νὰ μένῃ στὶς βιομηχανικὲς Δυτικὲς κοινωνίες, δπως εἴπαμε, ἀπλῶς σὰν ἔνωια μὲ ιστορικὴ μόνο σημασία.

Η κοινωνικὴ πρόνοια καὶ ἡ κοινωνικὴ πολιτικὴ ἔξαιτίας τῆς βιομηχανικῆς ἀναπτύξεως πέτυχε σὲ όλο τὸν κόσμο τεράστιες προοδευτικὲς ἀλλαγῆς πρὸς δρελοὺς τῶν ἔργαζομένων κοινωνικὴ πρόνοια σὲ όλα σχεδὸν τὰ πεδία καὶ κυρίως στὴν ἔξασφάλιση στέγης καὶ συντάξεως.

Η ὑπερνίκηση τῶν ἀποστάσεων, ἡ τιθάσευση τοῦ χώρου καὶ τοῦ χρόνου, ἡ ἀνακάλυψη καὶ ἡ παρασκευὴ νέων ὄλων, νέων μεθόδων παραγωγῆς καὶ νέων

προϊόντων για τὴν κάλυψη τῶν ἀναγκῶν τοῦ ἀνθρώπου, προϊόντων παραγωγῆς, που δὲν μποροῦσε πρὶν ἀπὸ τῇ βιομηχανική καὶ τεχνική πρόοδο νὰ συλλάβῃ καὶ ἡ πιὸ δυνατὴ φαντασία τοῦ ἀνθρώπου, προϊόντων τῆς μηχανῆς καὶ τῆς χημείας σὲ κατάσταση πληθυπαραγωγῆς.

‘Η μετακίνηση καὶ τὸ ξερρίζωμα τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὸν τόπο τῆς γεννήσεώς του καὶ τῶν πατέρων του, δπως καὶ ἡ τάση γιὰ μαζοποίηση τῶν κοινωνιῶν εἶναι ἀπόρροια τῆς βιομηχανικῆς ἐπανάστασεως, δυὸς δυσάρεστα φαινόμενα τὰ δποῖα προκάλεσες ἡ βιομηχανική ἐπανάσταση, αὐτὴ ἡ δποῖα, ὀλούσσο, ἀνέβασε τὸ βιοτικὸ ἐπίπεδο τῶν πιὸ ἀπορων τάξεων σὲ σημεῖο που δὲν εἶχε φθάσει ποτέ. ‘Η νέα ἐποχὴ τῆς βιομηχανικῆς καὶ τεχνικῆς προόδου ἔφερε τὸν ἀνθρωπο πρὸς μιὰ τελείως νέα σχέση πρὸς τὴ φύση. Τὸν ἔκανε ἕκανδ νὰ σπάζῃ τὸ ρυθμὸ τῆς φύσεως καὶ νὰ τὸν ἀλλάξῃ σὲ ἀρκετὰ πεδία. ‘Απόρροια τῆς βιομηχανικῆς καὶ τεχνικῆς προόδου εἶναι ἡ τάση τοῦ ἀνθρώπου γιὰ κατασκευὴ τῶν πάντων, ἡ δυνατότητα γιὰ ἐκβιομηχάνιση τῶν πραγμάτων καὶ ἡ τάση γιὰ γενικὴ Ισοπέδωση.

‘Ανάμεσα στὶς ἀλλαγὲς ποὺ ἐπέφερε ἡ βιομηχανικὴ ἐπανάσταση εἶναι ἀκόμη ἡ ἀνακάλυψη καὶ ἡ χρησιμοποίηση τῆς ἐνέργειας, δηλ. τῆς κινητηρίου δυνάμεως μὲ τὸ κάρβουνο, τὸ πετρέλαιο, τὸ νερὸ καὶ τελευταῖα μὲ τὴ διάσπαση τοῦ ἀτόμου. ‘Η ἀγωνυμία καὶ ἡ ἀπροσωποποίηση τῶν περισσότερων ἀνθρώπινων σχέσεων εἶναι συνέπεια τῆς ἑξιγκώσεως τοῦ πληθυσμοῦ τῶν πόλεων, ἡ δποῖα προῆλθε ἀπὸ τὴν ἐκβιομηχάνιση καὶ τὴν τεχνικὴ πρόοδο, φαινόμενο μὲ ἀρκετὲς κοινωνικὲς ἐπικτώσεις. ‘Ο σύγχρονος ἀνθρωπος ἄρχισε ὅλο καὶ νὰ ἀποξενώνεται ἀπὸ τὸν κόσμο τὸν δποῖο αὐτὸς ὁ ἴδιος δημιούργησε. ‘Ἄρχισε νὰ ἀποξενώνεται ἀπὸ τὰ ἀντικείμενα καὶ τὰ πράγματα, τὰ δποῖα αὐτὸς ὁ ἴδιος παράγει καὶ χρησιμοποιεῖ καὶ στὸ τέλος ἄρχισε νὰ ἀποξενώνεται καὶ ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν ἔαυτό του. Οἱ ἀπαισιόδοξοι κριτικοὶ τοῦ βιομηχανικοῦ πνεύματος καὶ τῆς τεχνικῆς προόδου προβλέπουν, πώς, ἂν ὁ ἀνθρωπος δὲ βάλῃ φρένο καὶ δὲ στρέψῃ τὴν προσοχὴ του καὶ πρὸς τὸν ἴδιο τὸν ἔαυτό του, δηλ. πρὸς τὸν ἀνθρώπο, τότε στὸ τέλος τῆς περίεις του, μὲ τὴ βιομηχανικὴ καὶ τὴν τεχνικὴ ἐπανάσταση ποὺ ξεσήκωσε, θὰ καταλήξῃ καὶ θὰ συναντήσῃ μιὰ ἀθεράπευτα ἀρωστή κοινωνία, ποὺ θὰ ἀποτελῆται ἀπὸ μέλη, τὰ δποῖα θὰ ἔχουν γάστις κάθε ἴγνος ὑγιῶν σχέσεων ἀνάμεσά τους.²⁹

‘Ἀλλωστε, παρὰ τὴν ἀνοδὸ τοῦ βιοτικοῦ ἐπιπέδου καὶ τὴν εὐημερία, τὸν ἐλεύθερο χρόνο, ποὺ τοῦ χάρισε ἡ βιομηχανικὴ καὶ τεχνικὴ ἐπανάσταση, παρὰ

29. Erich Fromm, “The Sane Society” Rinehart and Company, Inc. New York 1955. Γερμανικὴ μετάφρ. μὲ τίτλο : Der Moderne Mensch und seine Zukunft, 1960 σ. 226.

τις μεγάλες δυνατότητες πού έχει δικθρωπος να στρέφεται πρός τὸ ξσω, να αντικρύζῃ τὰ πράγματα μὲ αἰσιοδοξίᾳ καὶ νὰ μένῃ εὐχαριστημένος, δὲν εἶναι οὔτε εὐτυχῆς οὔτε εὐχαριστημένος. Δὲν έχει ἑσωτερική γαλήνη, έχει πάρει ἀλιώτικη ἀπὸ περασμένες ἐποχές θέση ἀπέναντι τοῦ θυμικοῦ του καὶ τῆς συνεδήσεως του. Διακρίνεται γιὰ τὴ στεγνή ψυχραιμία του, τὴ στεγνότητα τῆς καρδιᾶς του, τὴν ἀπόχρουνση τῆς συναισθηματικότητας καὶ τὴ στροφὴ του μὲ πάθος πρὸς τὸν πραγματισμὸν καὶ κατὰ δριαμβευτικὸν τρόπο πρὸς τὸν ὄρθιογενισμό, λησμονώντας, πῶς ἡ ἑσωτερική ζωὴ τοῦ δικθρωποῦ δὲν μπορεῖ νὰ ἀναπτυχθῇ καὶ νὰ δωριμάσῃ ἀπλῶς καὶ μόνο κατὰ ὄρθιογενικὸν τρόπο. Έχει καὶ αὐτὴ τοὺς δικοὺς τῆς δρους, τὶς δικές τῆς ἀπαιτήσεις, πού, ἀν τὶς παραμελῇ καὶ δὲν τὶς ἀναπτύσσῃ κανένας δπως πρέπει, τότε παρουσιάζεται ἔνα χάσμα στὴν ὄργανωση τοῦ ἑσωτερικοῦ καὶ ἑξωτερικοῦ κόσμου.

Στὴν πραγματικότητα, μᾶς λέγει ὁ "Ἄγγλος φιλόσοφος τοῦ Πολιτισμοῦ Christophe Dewson³⁰ χάσκει ἔνα πλατὺ κενό, ὑφίσταται ἔνα μεγάλο χάσμα ἀνάμεσα στὶς σημερινές συνθῆκες τῆς ζωῆς μας καὶ τῆς ζωῆς τῶν πρὸ ἐκατὸ χρόνων προγόνων μας, δμοιο σὰν ἐκεῖνο ποὺ ὑφίστατο μεταξὺ τοῦ πολιτισμοῦ τῶν Ἰστανῶν ἐξερευνητῶν καὶ πατακτητῶν καὶ τῶν ιθαγενῶν τοῦ τέου κόσμου ποὺ ἀνακάλυψαν καὶ κυρίευαν. Τὸ αθτούντο καὶ τὸ ἀεροπλάνο ἔφεραν καὶ φέρουν μιὰ ἐπαναστατικὴ ἀλλαγὴ στὶς σχέσεις τῶν ἀνθρώπων καὶ τοῦ περιβάλλοντός τους, ποὺ καριὰ ἀλλὴ δύναμη τῶν περασμένων χρόνων, δσο καὶ ἀν ἥταν ὅπλισμόν της, δὲν μπαροῦσσε τὰ φέρη σὲ ἀποιαδήποτε μορφὴ π.χ. καταστροφῆς κι ἀν ἐμφανιζόταν. Καὶ οἱ ἀλλαγές τοῦ βιομηχανικοῦ καὶ τεχνικοῦ πιεύματος ἔρχονται τόσο ἔξαφρα καὶ ἐπιβάλλονται τόσο γρήγορα, ποὺ δικθρωπος νὰ μὴν μπορῇ νὰ τὶς παρακολουθήσῃ καὶ νὰ προσαρμοσθῇ σ' αὐτές. Καὶ τοῦτο γιατὶ τὰ πράγματα ἀλλάζουν γρήγορα, ἐνῶ ἡ ἀνθρώπινη φύση ἀργά, πολὺ σιγά. Ὁ δικθρωπος ὑπερικησε τὸ χεόντο καὶ τὸ χῶρο, τὶς ἀποστάσεις, καὶ ἀπόκτησε σχεδὸν ἀπεριβριστὴ διλκὴ δύναμη, ἀλλὰ δὲν εἶναι περισσότερο ὑπεράνθρωπος ἀπὸ δσο ἥταν καὶ οἱ πρόγονοι τον πρὸ τῆς βιομηχανικῆς ἐπαναστάσεως καὶ τῆς τεχνικῆς προσθόδον. Ή ἀλλαγὴ πρέπει νὰ συντελῆται σύγχρονα στὸ οἰκονομικὸν καὶ στὸ πολιτικὸν πεδίο καὶ γενικὰ στὴν δλῆ σφαίρα τοῦ πολιτισμοῦ. Ἀλλαγές καὶ διαμορφώσεις, οἱ ὅποιες περιαρίζονται μόνο σ' ἔνα πεδίο, ἐμποδίζουν μιὰ γενικὴ ἀλλαγὴ, τὴν κάνουν ἀδύνατη.³¹ "Οπος δ πρωτόγονος δικθρωπος στεκόταν ἀβοήθητος μπρὸς στὶς φυσικές δυνάμεις, ἔστι καὶ δ σύγχρονος δικθρωπος, παρατηροῦν σὶ μελετητὲς τοῦ σύγχρονου βιομηχανικοῦ πολιτισμοῦ, στέκεται ἀμή-

30. Στὸ βιβλίο του μεταφρασμένο απὸ γερμανικὰ μὲ τὸν τίτλο : Gericht über die Völker 1945, σ. 13 κ.ά.

31. Ιω. Ν. Σηροτίρη, Εἰραστές ὑπαντέρυκτοι 1966 σ. 24 κ.ά. Εξωεικονομικοὶ παράγοντες καὶ ὑπαντέρυξη, Εξωεικονομικοὶ παράγοντες ποὺ ἐμπαδίζουν τὴν ἀνάπτυξή μας.

χαρος καὶ ἀδύναμος μπρὸς στὶς κοινωνικές καὶ οἰκονομικές δυνάμεις, τὶς ὅποιες ὁ Ἰδιος ἐθημισθρόγησε. Λατρεύει τὰ ἔργα τῶν χειρῶν του καὶ ύποκλίνεται μπρὸς στὰ νέα εἴδωλά του.

‘Ο ἄνθρωπος μπορεῖ νὰ ἀμυνθῇ καὶ νὰ προφυλαχθῇ ἀπὸ τὶς συνέπειες τῆς πλάνης του, ἀν δημιουργήσῃ μιὰ ψυχικὰ γερὴ κοινωνία, ἡ ὅποια ν’ ἀνταποκρίνεται στὶς ἀνάγκες του, ἀνάγκες, οἱ ὅποιες προκύπτουν ἀπὸ τοὺς δρους καὶ τὶς συνθῆκες τῆς ὑπάρξεως του. Μιὰ κοινωνία, μέσα στὴν ὅποια θὰ ἀναστρέψεται ὁ ἄνθρωπος μὲ ἀγάπη πρὸς τοὺς συνανθρώπους του, μέσα στὴν ὅποια θὰ ριζώνῃ στὸ χῶμα τῆς ἀδελφοποιήσεως καὶ τῆς ἀλληλεγγύης. Μιὰ κοινωνία, ἡ ὅποια θὰ τοῦ χαρίσῃ τὴν δυνατότητα νὰ αἱρεται ἐπάνω ἀπὸ τὴν φυσικὴ κατάστασή του μὲ δημιουργικὸ ἀνάστημα κι ὅχι μὲ τὴν καταστροφή. Μιὰ κοινωνία, μέσα στὴν ὅποια ὁ καθένας θὰ αἰσθάνεται τὴν ἀτομικότητά του σὲ βίωση τοῦ εἶναι του, σὰν ύποκείμενο τῶν δυνάμεων του κι ὅχι σὰν προσαρμογὴ πρὸς τὴν ἀγέλη, τὴν μάζα.³²

‘Αν ὁ σύγχρονος ἄνθρωπος τῶν βιομηχανικῶν κοινωνιῶν καὶ τοῦ τεχνικοῦ πολιτισμοῦ κατορθώσῃ νὰ τακτοποιήσῃ τὶς σχέσεις του πρὸς τὴν φύση κατὰ λογικὸ κι ὅχι κατὰ τυφλὸ παράλογο τρόπο, ἀν τὰ πράγματα, τὰ κατασκευάσματά του, γίνουν οἱ πραγματικοὶ υπηρέτες του κι ὅχι τὰ εἴδωλά του καὶ χρυσοὶ μόσχοι, τότε θὰ βρῇ τὸν ἔαυτό του, θὰ βγῆ ἀπὸ τὸ ἀδιέξοδο καὶ θὰ ξῆῃ νὰ κάνῃ μὲ πράγματι ἀνθρώπινα προβλήματα καὶ ἀντιξούτητες, θὰ ἀποχτήσῃ θάρρος, πλήρη φαντασία, θὰ γίνη ίκανὸς γιὰ τὴ χαρὰ καὶ τὴ λύπη. Οἱ δυνάμεις του τότε θὰ τεθοῦν στὴν υπηρεσία τῆς ζωῆς κι ὅχι τοῦ θανάτου. ‘Η νέα φάση τῆς ἀνθρώπινης ιστορίας, ἀν αὐτὴ παρουσιασθῇ, θὰ είναι μιὰ νέα ἀρχὴ κι ὅχι ένα τέλος.

‘Ο κόσμος, καὶ κυρίως ὁ Δυτικὸς κόσμος, πέτυχε σήμερα χάρις στὴ βιομηχανικὴ ἐπανάσταση πολλοὺς οἰκονομικοὺς σκοπούς του, ἀλλὰ φάίνεται νὰ ἔχασε τὸ σκοπὸ τῆς ζωῆς. Γι’ αὐτὸ καὶ βρίσκεται, λέγει ὁ Erich Fromm, μπρὸς σὲ μιὰ ἀποφασιστικὴ ἐκλογὴ - ὅχι μεταξὺ καπιταλισμοῦ, καὶ κομμουνιστικῶν καθεστώτων - μεταξὺ τοῦ φορμποτισμοῦ καὶ τοῦ ἀνθρωπιστικοῦ δημοκρατικοῦ σοσιαλισμοῦ. ‘Ο φορμποτισμὸς ἀπειλεῖ ἔξισον τόσο τὸ ἀστικό, δσο καὶ τὸ κομμουνιστικό καθεστώς. ‘Η πραγματοποίηση τοῦ χονμανισμοῦ σὲ μιὰ βιομηχανικὴ κοινωνία βρίσκεται ἀκόμη στὴν ἀκτίνα δράσεώς μας, στὸ χῶρο τοῦ βελτινεμοῦς.³³

32. Erich Fromm, Ενθ. άνωτ. σ. 321 κ.λ.

33. Erich Fromm, Ενθ. άνωτ. σ. 322 κ.λ.

‘Ωστόσο, μάς λέγει δικαιωνιολόγος Hans Freyer,³⁴ είναι δύσκολο νὰ ἀποκτήσουμε μιὰ καθαρὴ καὶ ἀντικειμενικὴ αρέση γιὰ τὴ σπουδαιότητα μιᾶς ἐποχῆς, μέσα στὴ διαδρομὴ τῆς ἀνθρώπινης Ιστορίας καὶ κυρίως γιὰ μιὰ ἐποχὴ, μέσα στὴν ὥπολα ζοῦμε. ‘Αναμφισβήτητο δμως είναι δτι οἱ προπάτορες μας ἀρχισαν μὲ πίκρα καὶ ὡπὸ ἓτα ἔξαιρετικὰ τολμηρὸ καὶ ἀποφασιστικὸ γιὰ τὸ πεπρωμένο δλῆς τῆς ἀνθρωπότητας ἐγχείρημα, δηλ. τὴ βιομηχανικὴ ἐπανάσταση, ή ὥπολα, παρὰ τὶς δυσκολίες καὶ τὶς ἀντιξότητες ποὺ συνάντησε στὴν πορεία τῆς, δλλαζε τὴ μορφὴ τῆς γῆς, καὶ τὸν ἀνθρωπὸ σὲ τόσο μικρὸ χρονικὸ διάστημα, δσο ποτὲ σὲ δλλὴ ἐποχὴ τῆς ἀνθρώπινης Ιστορίας.

‘Η βιομηχανικὴ ἐπανάσταση μέσα στὴν πορεία τῆς ἀναπτύξεως τῆς είναι μιὰ ίδιαίτερη ἔχφραση τῆς δραστηριότητας τοῦ ἀνθρώπου. Δὲν είναι τὸ βιομηχανικὸ πνεῦμα καὶ δ τεχνικὸς πολιτισμὸς ἀπὸ τὴ γέννηση τους δ ἀντίπαλος τοῦ ἀνθρώπου, παρὰ είναι ἔχφραση καὶ ἀποτέλεσμα εἰδικῶν ἀνθρωπίνων ίδιοτήτων. ‘Ωστόσο καὶ οἱ πιὸ παλιὲς ἀνακαλύψεις, δπως π.χ. ή φωτιά, ἔκλειναι μέσα τους τόσο τὴν εὐλογία, δσο καὶ τὴν κατάρα. Τὸ ίδιο συμβαίνει καὶ μὲ τὶς σημερινὲς ἀνακαλύψεις. ‘Η εὐλογία τους γιὰ τὸν ἀνθρωπὸ ή ή κατάρα τους δεξαρτάται ἀπὸ τοὺς ίδιους τοὺς ἀνθρώπους κι δχι ἀπὸ τὴν τεχνικὴ καὶ τὸ βιομηχανικὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς. Σήμερα, στὴν ἐποχὴ τῆς προχωρημένης βιομηχανικῆς καὶ τεχνικῆς ἐπαναστάσεως, στὴν ἐποχὴ τῆς ἀτομικῆς ἐνέργειας, τὸ θεμα αὐτὸ δὲν ἔχει ἀνάγκη οὔτε ἀπὸ ίδιαίτερη ἔξήγηση οὔτε ἀπὸ ὅλο σχέλιο. Είναι κάτι ποὺ τὸ ζοῦμε, κάτι ἀπὸ τὸ δρόποιο σταματᾷ ή ἀναπνοή μας, παρακολουθώντας, δν δὲν είναι εὐλογία ή κατάρα αὐτὴ ή ἀνθρώπινη δραστηριότητα, αὐτὸ τὸ γέννημα τῆς βιομηχανικῆς ἐπαναστάσεως. ‘Ωστόσο δὲν μπορεῖ κανενας, παρὰ κατὰ ἀναμφισβήτητο, κατὰ τὴ γνώμη μας, τρόπο νὰ καταλήξῃ σ’ ἔκείνο ποὺ εἶπε ἔνας σοφὸς τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς ζωῆς τῶν ἀνθρώπων (H. G. Wells), πώς δ τεχνικός, βιομηχανικός πολιτισμὸς θὰ κριθῇ ἀπὸ τὸν ἀγώνα, ἀπὸ τὴν πάλη μεταξὺ ἀγωγῆς καὶ καταστροφῆς. Κάτι τὸ ίδιο, στὸ δρόποιο καταλήγουν οἱ πολλοὶ ἀπὸ τοὺς σαφοὺς τοῦ κόσμου, ἀντικρύζοντας τὴν πάλη μεταξὺ καταστροφῆς δηλ. φομποτισμοῦ καὶ ἀνθρωπισμοῦ φωνὲς ποὺ δὲν ἀκούνται, η δὲν ἀκούνται, ξιστας, δσο πρέπει ἀπ’ ἔκείνους ποὺ κρατοῦν στὰ χέρια τους τὶς τύχες τοῦ κόσμου.

‘Ετσι εὰ βασικὴ ἀταίτηση τῆς τεχνικῆς καὶ βιομηχανικῆς ἀναπτύξεως είναι τούτη: πὼς ἔχομε ἀνάγκη ἀπὸ μιὰ γενικὴ μέρφωση, ποὺ νὰ πάνη δλες τὶς ίδιοτητες καὶ ἵκανοτητες καὶ τὰ πεδία τοῦ ἀνθρώπου, χωρὶς νὰ προτιμᾶ μόνο τὴ νοητικὴ ή τὴν αἰσθητικο-λογοτεχνικὴ πλευρά του. Μιὰ γενικὴ μέρφωση, βασή σὲ κάθε ἀνθρωπο, ποὺ νὰ τὸν κάνῃ ίκανὸ νὰ ἀναμετρί-

ταὶ μὲ τὰ προβλήματα τοῦ σημερινοῦ τεχνικοῦ πολετισμοῦ, μεὰ μόρφωση, ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι δροια μὲ τὴ μόρφωση περασμένων ἐποχῶν.

Στὴν ἐποχὴ τῆς τεχνικῆς, ἐποχὴ ιστορίας τῶν δικαιωμάτων τῶν ἀνθρώπων, λένε δι: εἴται ἀδύνατο νὰ θέτουμε σκοποὺς ἀγωγῆς, ποὺ νὰ ἀποχτοῦνται καὶ νὰ τελειώνωνται μόνο στῇ Μέσῃ καὶ Ἀνάτατῃ παιδείᾳ, δηλαδὴ νὰ θέτουμε Ιδανικὰ ἀγωγῆς, ποὺ νὰ βεβαιώνεται μὲ ἔνα ἀπολυτήριο τῆς Μέσης ἡ τῆς Ἀνάτατης. Αὗτό, λένε, εἴται ἀδύνατο, γιατὶ τὸ δρόμο αὐτοῦ τοῦ Ιδανικοῦ τὸν πορεύεται μόνο ἔνα μικρὸ μέρος τῶν μελῶν μᾶς κοινωνίας.

Κι αὐτὴ ἡ γενικὴ μόρφωση, παρατηροῦν, εἶναι ἀνάγκη, περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλη φορά, νὰ εἶναι ἀνθρωπιστικὴ μέσα στὸ τεχνικὸ τῆς ἐποχῆς μας περιβάλλον, νὰ τοποθετῇ στὸ κέντρο τῆς γενικῆς ἀνθρώπινες ἀξίες. Μιὰς ἀνθρωπιστικὴ μόρφωση, δχι ἀπλῶς καὶ ἀποκλειστικά μὲ τὸ νόημα ποὺ τὴν ἀντικρύζουμε σήμερα, δηλαδὴ ἀνθρωπιστικὴ μόρφωση ἡ ὅποια ἀποχτεῖται μόνο διὰ τῆς πορείας μας μέσω τῶν κλασικῶν γραμμάτων, παρὰ μόρφωση ἀνθρωπιάς καὶ ἀνθρώπινων σχέσεων, ποὺ μπορεῖ νὰ τῇ συναντᾶς καὶ στὸν ἀνθρώπο ποὺ δὲν ἔχει ίδεια ἀπὸ κλασικούς, ἄλλα ἔχει ἀξιοπρέπεια, ἐσωτερικὴ καλοσύνη, σεβασμὸ πρὸς τὸν ἀνθρώπο καὶ ἀνθρωπιά τέτοια, ποὺ νὰ μὴν τὴν ἔχουν μαζὶ χλιοις δριστοῦχοι τῆς κλασικῆς φιλολογίας καὶ τῶν κλασικῶν γραμμάτων.

Γενική, λοιπόν, μόρφωση, μὲ κέντρο τῆς ἀνθρώπινες ἀξίες, τῆς ἀπλές ἀνθρώπινες ἀξίες, ποὺ νὰ τὶς ζῇ ὁ ἀνθρώπος μέσα στὴν καθημερινὴ ζωὴ του, στὶς σχέσεις του, ἀνάμεσα στὰ οἰκονομικο - τεχνικὰ προβλήματα τοῦ τεχνικοῦ πολετισμοῦ μας. Γί' αὐτὸ καὶ οἱ κοινωνικὲς ἀρετές, προθυμία γιὰ βοήθεια, γενικὴ ἀνθρώπινη ἀγάπη, καλοσύνη τῆς καρδιᾶς, καλὴ διάθεση γιὰ συνεργασία, ἐσωτερικὴ ἐλεύθερία ἀπέναντι τῶν πραγμάτων τοῦ βιομηχανικοῦ καὶ τεχνικοῦ κόσμου κλπ. ἀποτελοῦν τὸ κέντρο τῆς γενικῆς αὐτῆς μορφώσεως. "Οποιος στέκεται μὲ ἐλεύθερη σκέψη, ἐλεύθερη συνείδηση, ἀπέναντι τοῦ πλατιὰ ἀπλωμένοις ὑλισμοῦ τῆς ἐποχῆς μας, βρίσκεται στὸ δρόμο τῆς πραγματικῆς μορφώσεως, δρόμο, βέβαια, ποὺ δὲν ἀνθρώπος θὰ τὸν πορεύεται σ' ὅλη τὴ ζωὴ του.

Κι δλας αὐτὸς ὁ θησαυρὸς τοῦ θυμικοῦ τοῦ ἀνθρώπου εἶναι πιὸ σπουδαιός γιὰ τὴ μελλοντικὴ ἀνάπτυξη τῆς ἀνθρωπότητας, παρὰ ἡ ἔξυπνάδα· γι' αὐτὸ καὶ ἡ θετικὴ ἀνάπτυξη τῆς ἀνθρώπινης κοινωνίας ἔξαρτᾶται περισσότερο ἀπὸ τὴν καλλιέργεια τοῦ ἀνθρώπινου θυμικοῦ, τῆς ἀνθρώπινης συνείδησεως, παρὰ ἀπὸ τὴν ἀνάπτυξη τοῦ νοῦ. Δὲν πάρχει καμιὰ ἀμφιβολία, πῶς ἡ τιθέσευση τῶν προβλημάτων τοῦ τεχνικοῦ πολετισμοῦ ἀπαιτεῖ μιὰ ἐπιμελημένη μόρφωση τοῦ νοῦ, ἄλλα αὐτὴ ἡ ἀνάπτυξη, ἀπλῶς τῆς νοήσεως, μπορεῖ νὰ ἐπιδράσῃ ὅληθρια καὶ μάλιστα τόσο πιὸ δλέθρια, δασ ὀξύτερα ἀναπτυγμένος εἶναι ὁ νοῦς,

ἀν αὐτὸς δὲν εἶναι ἀγκιστρωμένος γερά σὲ καλλιεργημένο θυμικό, ἀν δὲν ἔχῃ τις φίλες του βαθειὰ σὲ καλλιεργημένη συνελδηση, ἀν δὲ δημιουργήσουμε ἔνα όψηλὸ οἶβος εὐθύνης ἀνάμεσά μας, γιατὶ μόνο αὐτὸ μπορεῖ νὰ ἀφαιρέσῃ ἀπὸ τὴν τεχνική, μελλοντικά, τις ἐποικίνδυνες σκιές, ἀν δὲ δημιουργήσουμε μιὰ κοινωνία μὲ βάση τὴν ἀπλότητα τῆς ἀνθρωπιᾶς καὶ τῆς ἀνθρώπινης δύνης, γιατὶ μόνο ἔτσι οἱ χαρποὶ τῆς βιομηχανικῆς ἐπαναστάσεως, τοῦ τεχνικοῦ πολιτισμοῦ μας, θὰ γίνουν εὐλογίαι κι όχι κατάρα.³⁵

35. *Iac. N. Σηροπίδη,* "Ἐπιεικά κοινωνικά προβλήματα σ. 131 - 139 διακτίθουν τα λεπτομερῶς οἱ ἀνθρώπινες δρεσές, οἱ ἀνθρώπινες σχέσεις καὶ τὸ δικαιοδοσιακὸ θεντού, ποὺ ταφιέζει στὴ βιομηχανικὴ ἐποχῇ μας.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

	Σελ.
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	3
· Ή ένοια τῆς βιομηχανικῆς ἐπονομάσιες	4
· Η γνωριμία μας μὲ τὶς ἀρχὲς τοῦ φαινομένου	4
Πῶς ζούστε δὲ κόσμος	5
· Η δομὴ τῆς κοινωνίας κατὰ τὸ μεσσαίωνα	8
· Η δημοτική οἰκονομία	9
· Η χειροτεχνική οἰκονομία	9
· Ο πρώιμος κεραλαιοκρατισμός	10
· Η κατ' αἰκανά βιομηχανία	11
Τὰ ἔργαστήρια	12
· Ο διπλοροκρατισμός	14
Η ΜΕΓΑΛΗ ΑΛΛΑΓΗ	14
Κίνητρα τῆς θλασγῆς	15
· Η ἐπανάσταση τοῦ πνεύματος	12
· Η προέλευση τῶν ἔργατῶν	18
Οι ἔργατες σῶν κοινωνικὸν φαινόμενο	19
· Η φροντίδα γιὰ τοὺς ἔργατες	23
· Αντιθέσεις καὶ ἐντάσεις	24
· Ανθρώπινες σχέσεις	26
· Η καλὴ θέληση	27
ΓΕΝΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ	29
· Η παραγνάριση τοῦ δινθρώπου	30
Τὸ βιομηχανικὸν πνεῦμα νόμος ζωῆς σὲ παγκόσμια κλίμακα	30
· Η δινοκανθήτα τῆς δινθρώπινης φύσεως γιὰ προσταρμογή	30
· Η πρωτόφαντη μεταβολὴ	31
· Η μεγάλη διάρτηση τοῦ δινθρώπου διπὸ τὴν τεχνικὴ	31
Νέοι μεταρρυθμιστικοὶ δρόμοι	31
Τὸ προλεταριάτο, γέννημα τῆς βιομηχανικῆς ἐπονομάσιες	31
· Η ὑπερηνέση τῶν ἀποστάσεων καὶ τὸ ζερρίζωμα τοῦ δινθρώπου	32
· Η δινοκανθήτη καὶ ἡ χρησιμοποίηση τῆς ἐνέργειας	32
· Η διγωνιμία καὶ ἡ ἀπροσεπτοποίηση τῶν δινθρώπινων σχέσεων	32
· Η στεγνότητα τοῦ σημερινοῦ δινθρώπου	33
Θὰ θέσῃ τὶς δινόμεις τοῦ δινθρώπου στὴν δικηραία τῆς ζωῆς ή τοῦ θανάτου;	34
Θὰ διμυθήτῃ μόνο δεσμὸν δημητοργήσῃ μιὰ ὑγιὴ κοινωνία	34
Τὰ εἰδωλα τῶν χειρῶν του καὶ αὐτὸν χρυσοὺς μόσχους.	34
Ρομποτισμὸς καὶ δινθρωπισμὸς	35
Εὐλογία ἡ κατάρα ἡ βιομηχανικὴ ἐπανάσταση καὶ ἡ τεχνικὴ πρόοδος;	35